

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΘΕΜΑ: «ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΩΣ ΓΕΝΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ»

ΕΡΓΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ: ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Υπεύθυνος καθηγητής: Δημητρόπουλος Ανδρέας

Αφεντάκη Αργυρώ (Α.Μ.: 1340200300033)
e-mail: argyroaf@hotmail.com

ΑΘΗΝΑ, 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΩΝ ΧΡΗΣΤΩΝ ΗΘΩΝ	4
<i>Ιστορική εξέλιξη της έννοιας των χρηστών ηθών</i>	4
<i>Η σύγχρονη αντίληψη της έννοιας των χρηστών ηθών</i>	6
<i>Τα χρηστά ήθη στο ισχύον Σύνταγμα</i>	9
ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ	12
ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ	13
ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ	15
ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΩΣ ΓΕΝΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ	
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ (<i>Αντιτιθέμενες απόψεις, επιχειρήματα</i>)	20
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	30
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	31
SUMMARY	31
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	32
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	39
ΛΗΜΜΑΤΑ	41

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο άνθρωπος δε ζει απομονωμένος, αλλά εντάσσεται σε μια κοινωνία μέσα στην οποία ζει και εξελίσσεται. Για να είναι δυνατή η αρμονική συμβίωση των ατόμων μέσα στην κοινωνία είναι απαραίτητη η ύπαρξη κάποιων κανόνων, οι οποίοι πρέπει να τηρούνται από όλους τους πολίτες, διαφορετικά η συνύπαρξή τους σε ένα ενιαίο κοινωνικό πλαίσιο δεν είναι εφικτή. Έτσι, κάθε άνθρωπος μέσα σε μια κοινωνία έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις, τα οποία πρέπει να τηρεί. Οι ελευθερίες, λοιπόν, που παρέχονται στα άτομα δεν είναι απεριόριστες, αλλά η ελευθερία του ενός αποτελεί το όριο της ελευθερίας του άλλου, ώστε να μπορούν όλοι να ασκούν τα δικαιώματά τους. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν είναι απεριόριστα, αλλά το περιεχόμενό τους οριοθετείται από κάποιες έννοιες κι όταν κρίνεται απαραίτητο επιβάλλονται και περιορισμοί αυτών των δικαιωμάτων.

Στο πλαίσιο αυτής της εργασίας θα ερευνήσουμε πως τα χρηστά ήθη συμβάλλουν στην αρμονικότερη συμβίωση των ανθρώπων θέτοντας όρια στα δικαιώματα που τους έχουν απονεμηθεί, ώστε να υπάρχει ελεύθερο πεδίο να ασκεί ο καθένας τα δικαιώματά του χωρίς να εμποδίζεται. Αρχικά, θα αναλύσουμε την έννοια των χρηστών ηθών όπως αυτή διαμορφώθηκε με το πέρασμα των χρόνων και πως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Στη συνέχεια θα αναπτυχθεί η έννοια της οριοθέτησης και του περιορισμού και οι απόψεις που υπάρχουν για το αν είναι έννοιες ταυτόσημες ή αν προσδιορίζουν δύο διαφορετικά πράγματα. Μετέπειτα, θα εξετασθούν οι απόψεις που έχουν εκφραστεί για το αν τα χρηστά ήθη οριοθετούν μόνο το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, όπως ρητά αναφέρεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος, ή αν η ρήτρα των χρηστών ηθών επεκτείνεται και στα υπόλοιπα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα και αποτελούν εξειδικεύσεις του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Τέλος, θα παρουσιαστούν μερικές από τις αποφάσεις των ελληνικών δικαστηρίων που εξετάζουν ζητήματα σχετικά με τα χρηστά ήθη.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΩΝ ΧΡΗΣΤΩΝ ΗΘΩΝ

Ιστορική εξέλιξη της έννοιας των χρηστών ηθών

Είναι ιστορικώς δεδομένο ότι σε κάθε κοινωνία καλλιεργούνται αντιλήψεις ηθικής υφής οι οποίες δημιουργούν στις συνειδήσεις των ανθρώπων την έννοια των κοινωνικών καθηκόντων. Στην ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας παρατηρούμε την πίστη των αρχαίων Ελλήνων στα πατροπαράδοτα ήθη, τα οποία είναι σεβαστά μεταξύ τους και η υποχρέωση τηρήσεώς τους είναι εξίσου σεβαστή με το γραπτό δίκαιο (Θουκυδίδη Περικλέους, Επιτάφιος). Αυτό προκύπτει περίτρανα από τη διδασκαλία του Σωκράτη και της φιλοσοφικής του σχολής, βάσει της οποίας ο φιλοσοφικός στοχασμός υποκαθιστά την ηθική παράδοση της πολιτείας, πράγμα το οποίο δε συγχώρησαν οι Αθηναίοι στο Σωκράτη και τον Πλάτωνα. Σε αντίθεση με τη σωκρατική θεωρία, που στηρίζεται στο φιλοσοφικό στοχασμό, ο Θουκυδίδης, ο μεγάλος αυτός ιστορικός της Αρχαίας Ελλάδας, δέχεται ότι «το ανθρώπινον τε σαφώς δια παντός υπό φύσεως αναγκαίας», «φύσιν» εννοεί τους τρόπους και τα ήθη κατά της διάρκειας της ιστορικής εξέλιξης. Στην Αρχαία Ελλάδα η σημασία που είχαν τα χρηστά ήθη στη ζωή των πολιτών αναδεικνύεται και από τις κυρώσεις που επιβάλλονταν σε περίπτωση παραβίασής τους. Ο Αισχίνης είχε καταγγείλει τον Τίμαρχο ως «αισχρώς βεβιωκότα και παραβιάζοντα τον ισχύοντα νόμο», κατά τον οποίο ο «αισχρώς βεβιωκότες» στερούνταν του δικαιώματος να αγορεύουν ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου. Συνεπώς από τα αρχαία χρόνια προστατεύονταν τα χρηστά ήθη και η παραβίασή τους συνδεόταν με νόμιμες κυρώσεις. Με τη λέξη «χρηστός» εννοείται ο άνθρωπος που ανταποκρίνεται στον κοινωνικό του προορισμό μέσω της καλοσύνης, της δικαιοσύνης και της τιμιότητας. Έτσι, παρατηρούμε ότι στην αρχαία Ελλάδα έχει θεμελιωθεί ο χρηστός βίος, η χρηστότητα του ήθους, τα χρηστά ήθη, των οποίων η παραβίαση δεν συνεπάγεται μόνο την ηθική αποδοκιμασία του κοινωνικού συνόλου ή και καθενός από τους πολίτες, αλλά και τη στέρηση δικαιωμάτων τα οποία έχουν οι πολίτες ως μέλη της πόλεως. Στερούνται του δικαιώματος να εμφανίζονται στην Εκκλησία του

Δήμου και να δημηγορούν, πράγμα το οποίο δεν είναι μικρό γιατί προσδίδεται στους μη χρηστούς ανθρώπους μια ιδιαίτερη απαξία.¹

Και στη Ρώμη τα χρηστά ήθη (*boni mores*) εμφανίζονται ως κανόνες που πρέπει να τηρούνται από τους πολίτες της. Από τα ρωμαϊκά κείμενα τα χρηστά ήθη προσδιορίζονται ως κανόνες, αρχές συμπεριφοράς, συνήθειες. Οι αρχές εφαρμόζονται τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια ζωή. Συνίσταντο στο να εκπληρώσει τα στρατιωτικά του καθήκοντα, να σέβεται τις δημόσιες αρχές, να έχει τέκνα, να τα ανατρέφει σωστά, να τιμά τους θεούς, να σέβεται την πατρίδα και τους γονείς του και να εκπληρώνει τα καθήκοντά του χωρίς κατάχρηση της εξουσίας του και να απέχει από τη διαφθορά. Η έννοια, όμως, των χρηστών ηθών παρέμεινε πάντοτε ακαθόριστη. Μεταβολή στη ρωμαϊκή αντίληψη σχετικά με τα χρηστά ήθη έφερε η διείσδυση της ελληνικής φιλοσοφίας και ιδιαίτερα της διδασκαλίας των Στωικών. Κάτω από την επίδραση της φιλοσοφίας αυτής και της επικοινωνίας μέσω των κατακτήσεων γίνονται πλέον συγκεκριμένα τα παραδείγματα αντιθέσεως στα χρηστά ήθη ορισμένων πράξεων της ζωής. Τέτοια παραδείγματα αντιθέσεως στα χρηστά ήθη είναι η αίρεση αγαμίας στη διαθήκη ή το ότι ο σύζυγος δεν έδωσε στη σύζυγό του το παράδειγμα τα των χρηστών ηθών. Μεταξύ των χρηστών ηθών συγκαταλέγεται και η καλή πίστη.² Τα χρηστά ήθη, λοιπόν, εμφανίζονται και στη Ρώμη ως κανόνες υποχρεωτικοί, διότι το έργο του ελέγχου της τηρήσεως και του σεβασμού τους ανατέθηκε σε φορείς της πολιτείας των Ρωμαίων, τους κήνσορες ή τιμητές, που είχαν το δικαίωμα είτε εν μέρει είτε εν όλω άτιμους τους πολίτες που παραβίαζαν τα χρηστά ήθη.³

Το ρωμαϊκό δίκαιο με την Ιουστινιάνεια νομοθεσία εξελίχθηκε περαιτέρω κι αποτέλεσε το βυζαντινό δίκαιο, το οποίο επηρεάστηκε από τον χριστιανισμό και αποτέλεσε το δίκαιο του ελληνικού έθνους, το οποίο συμπληρώθηκε με σύγχρονους και νεότερους νόμους όπως υπαγόρευαν οι ανάγκες της κοινωνίας.

Ο γαλλικός Αστικός Κώδικας, ο παλαιότερος από τους ευρωπαϊκούς κώδικες των νεότερων χρόνων έχει ζωήν εφαρμογής σχεδόν δύο αιώνες. Ο

¹ Παρασκευάς Ιωάννης, «Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσις», Αθήνα 1983, σελ. 49 επ.

² Τούσης Ανδρέας Χρ., «Η έννοια των χρηστών ηθών», ΕΕΝ, τόμ. 23, 1956, σελ. 228

³ Παρασκευάς Ιωάννης, «Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσις», Αθήνα 1983, σελ. 55

ηθικός κανόνας που αναφέρεται στα χρηστά ήθη έχει καταστεί θετική διάταξη εξοπλισμένη με όλες τα κυρώσεις, οι οποίες συνάδουν με τις θετικές διατάξεις ενός δικαίου. Πρωταρχική σημασία έχει ότι κριτήριο των χρηστών ηθών δεν είναι ούτε φιλοσοφικό ούτε θρησκευτικό, αλλά διαμορφώνεται βασιζόμενο στη κοινωνική αντίληψη κατά μια ιστορική εποχή.

Ο γερμανικός Αστικός Κώδικας, που τέθηκε σε εφαρμογή το 1900, ακολουθεί εν πολλοίς τον γαλλικό Αστικό Κώδικα, ο οποίος στηρίζεται στο ρωμαϊκό δίκαιο. Κριτήριο για το αν υπάρχει αντίθεση στα χρηστά ήθη δεν αποτελεί κανένας ιδεοκρατικός στοχασμός, αλλά η κρατούσα στην κοινωνία αντίληψη «των υγιώς και δικαίως σκεπτόμενων» προσώπων.⁴

Η σύγχρονη αντίληψη της έννοιας των χρηστών ηθών

Το δίκαιο έχει δημιουργηθεί για την εξυπηρέτηση του κοινωνικού βίου και κανείς δεν αρνείται ότι πρέπει να εμπνέεται από τα παραγγέλματα της ηθικής, αφού αυτά εξυγιαίνοντας τον άνθρωπο εξυγιαίνουν και τον κοινωνικό βίο, εφόσον οι κανόνες του δικαίου τίθενται όχι για τους «εκ θεού όντας», αλλά για τον κοινό άνθρωπο. Εφόσον δηλαδή το δίκαιο έχει προορισμό να διέπει την κοινωνική συμβίωση των ανθρώπων, λογικό είναι να περιλάβει κανόνες προσιτούς και ικανούς να τηρηθούν από τους πολλούς □ πρέπει με άλλα λόγια να λάβει ως μέτρο τον εκάστοτε μέσης ηθικής άνθρωπο και στο μέτρο αυτό να στηρίξει την τήρηση των κανόνων του. Θα αποτελούσε ουτοπία να γεμίζαμε τον κώδικα του δικαίου με παραγγέλματα της ηθικής. Αυτός είναι ο λόγος που οι κανόνες του δικαίου περιέχουν ελάχιστα ηθικά παραγγέλματα και υπό αυτήν την έννοια συμπληρώνονται με παραπομπή στα χρηστά ήθη.⁵

Το ζητούμενο, λοιπόν, είναι το πώς μπορεί να προσδιοριστεί η έννοια των χρηστών ηθών και τι περιλαμβάνει. Τα χρηστά ήθη δεν προσδιορίζονται από θρησκευτικά ή φιλοσοφικά ιδεώδη, αλλά από την πραγματικότητα που δημιουργείται από την κοινή γνώμη, και δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ούτε οι ακραίες προοδευτικές αντιλήψεις ούτε οι απόλυτα καθυστερημένες, αλλά αυτές που εμφανίζονται κατά τον χρόνο που δικάζει ο δικαστής.⁶

⁴ Παρασκευάς Ιωάννης, «Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσις», Αθήνα 1983, σελ. 56-57

⁵ Μπαλής, «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», Αθήνα 1961, σελ.181-182

⁶ Τούσης Ανδρέας Χρ., «Η έννοια των χρηστών ηθών», ΕΕΝ, τόμ. 23, 1956, σελ. 227

Η έννοια των χρηστών ηθών δεν μπορεί να προσδιορισθεί με βάση κάποιον προϋπάρχοντα εξωσυνταγματικό κώδικα ηθικών αξιών, όπως π.χ. οι περί ηθικής αντιλήψεις της εκκλησίας ή οι σχετικές διδασκαλίες της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, ενόψει του ότι κατά τεκμήριο τις ασπάζονται οι συντριπτικά περισσότεροι Έλληνες. Αν ο συντακτικός νομοθέτης ήθελε να υιοθετήσει έναν τέτοιο κώδικα ηθικών αξιών θα μπορούσε ασφαλώς να το πράξει ευθέως και ρητά. Εφόσον κάτι τέτοιο δε συνέβη, δεν είναι επιτρεπτή η μέσω ερμηνείας συνταγματοποίησης, στο σύνολό του και χωρίς παραπέρα κατά περίπτωση εξέτασή του, οποιοδήποτε προϋπάρχοντος κώδικα ή συστήματος. Επομένως, η έννοια των χρηστών ηθών είναι εμπειρικά προσδιορίσιμη κατά περίπτωση, ασφαλώς όχι με βάση την υποκειμενική αντίληψη του δικαστή για αυτά, αλλά με βάση τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις.⁷

Σύμφωνα με τον Γεωργιάδη, χρηστά ήθη είναι οι κρατούσες αντιλήψεις του μέσου χρηστού και δίκαιου ανθρώπου για το ποια συμπεριφορά ανταποκρίνεται στις επιταγές της κοινωνικής ηθικής (π.χ. αντίθετη στα χρηστά ήθη είναι η καταγγελία συμβάσεως εργασίας νεαρής υπαλλήλου, γιατί δεν δέχθηκε ανήθικες προτάσεις του εργοδότη).

Για τον προσδιορισμό της έννοιας των χρηστών ηθών είναι αδιάφορες οι προσωπικές αντιλήψεις του δικαστή ή των διαδίκων □ αντιθέτως κρίσιμες είναι οι κρατούσες αντιλήψεις σε ορισμένο τόπο, χρόνο και κύκλο συναλλασσομένων. Τα χρηστά ήθη δεν αποτελούν λοιπόν μια ιδέα περί ηθικής, η οποία υφίσταται ανεξαρτήτως από την κοινωνική συμβίωση και τις κοινωνικές συνήθειες □ η έννοιά τους θα μπορούσε να αποδοθεί καλύτερα με τον όρο «κοινωνική ηθική». Με άλλα λόγια, ο προσδιορισμός των χρηστών ηθών γίνεται σε μια ορισμένη κοινωνία και όχι βάσει μιας μεταφυσικής ή θρησκευτικής ιδέας περί ηθικής. Συνεπώς, δεν υπάρχει μια έννοια των χρηστών ηθών, αλλά αυτή διαμορφώνεται και μεταβάλλεται αντικειμενικά με αναφορά στις αντιλήψεις περί της κοινωνικής ηθικής, που επικρατούν σε ορισμένο χρονικό πλαίσιο στην κοινωνία και σε συνάρτηση με τις κατά περίπτωση περιστάσεις. Από την άλλη μεριά, τα χρηστά ήθη δεν υποτάσσονται καθ' ολοκληρία στις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες και

⁷ Χρυσόγονος Κώστας Χ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», 2^η έκδοση, 2002, σελ. 171

αντιλήψεις περί ηθικής □ ο δικαστής δεν επιτρέπεται να αντλήσει τα στοιχεία των χρηστών ηθών από μια κοινωνική ηθική, η οποία –αν και γίνεται αποδεκτή από όλους- προσκρούει κατάφωρα σε θεμελιώδεις αξίες της έννομης τάξης.⁸ Περαιτέρω, οι ίδιες οι αξιολογήσεις της έννομης τάξης, ιδίως αυτές που αφορούν τον κανόνα δικαίου που παραπέμπει στα χρηστά ήθη, βοηθούν στην ανάδειξη εκείνων των αντιλήψεων περί κοινωνικής ηθικής, οι οποίες μπορεί να θεωρηθούν ως επικρατούσες σε ορισμένη κοινωνική ομάδα ενόψει των συγκεκριμένων περιστάσεων.⁹

Κατά τον Μπαλή, ως κριτήριο των χρηστών ηθών δεν χρησιμεύουν οι ατομικές αντιλήψεις του δικαστή περί ηθικής, αλλά οι ιδέες του εκάστοτε κατά τη γενική αντίληψη «χρηστών και εμφρόνως σκεπτόμενου κοινωνικού ανθρώπου». Τα χρηστά ήθη δεν πρέπει να ταυτίζονται με τις απλές συνήθειες ή με τις απαιτήσεις της κοινωνικής ευπρέπειας ή συμπεριφοράς (εθιμοτυπίας), οι οποίες διαπλάσσονται από κοινωνικούς, εθνικούς, πολιτικούς ή θρησκευτικούς λόγους.¹⁰

Η κρίση του δικαστή είναι αξιολογική, αλλά τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται είναι αντικειμενικά και δεν μπορεί να είναι οι υποκειμενικές απόψεις ή αντιλήψεις ορισμένης ομάδας. Ωστόσο, αν σε ορισμένες επαγγελματικές τάξεις, π.χ. επιστημονικές, κρατούν αντιλήψεις για την ηθική αυστηρότερες από τη γενική έννοια και την κατά μέσο όρο τέτοια, τότε ως κριτήριο των χρηστών ηθών ορισμένου τέτοιου κλάδου και σε ζητήματα που αφορούν αυτόν, ενδείκνυται η εφαρμογή του ανωτέρου μέτρου ανταποκρινόμενου στις λεπτότερες αυτές αντιλήψεις. Το περιεχόμενο των χρηστών ηθών, ως κανόνων δικαίου, προσδιορίζεται με τη βοήθεια των διδαγμάτων της κοινής πείρας. Σύμφωνα με τα παραπάνω, η έννοια των χρηστών ηθών αποτελείται από δύο στοιχεία, ένα ηθικό και ένα κοινωνιολογικό, καθώς οι κανόνες που τα συνθέτουν είναι ηθικοί, αλλά παράλληλα πρέπει να αναγνωρίζονται από τις κατά το χρόνο κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις. Η σύνδεση των χρηστών ηθών με τις κοινωνικές αντιλήψεις καθιστά την έννοια τους μεταβλητή και ρευστή, χωρίς ωστόσο να φθάνει μέχρι το σημείο να αποσυνδέει την έννοια των χρηστών ηθών από το

⁸ Για την κοινωνική ηθική καθώς και για τις ομοιότητες και τις διαφορές της από τις συνήθειες βλ. Π. Σούρλα, σελ. 34 επ.

⁹ Γεωργιάδης Απόστολος, «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», 3^η έκδοση, 2002, σελ. 24

¹⁰ Μπαλής, «Γενικές αρχές Αστικού Δικαίου» Αθήνα 1961, σελ. 182

πρωταρχικό ηθικό στοιχείο έτσι ώστε ορισμένοι θεμελιώδεις ηθικοί κανόνες να μην μπορούν να αποδυναμωθούν.¹¹

Τέλος, τα χρηστά ήθη δεν πρέπει να συγχέονται με την κατάχρηση δικαιώματος. Πολλές φορές η κατάχρηση συγχέεται με την απλή παράβαση. Ιδίως η κατάχρηση δεν πρέπει να ταυτίζεται με την παράβαση του Συντάγματος ή των χρηστών ηθών ή την προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων¹². Κατάχρηση συντρέχει, όταν δεν παραβιάζεται μεν καμία ρητή διάταξη, αλλά η χρήση του δικαιώματος αντιστρατεύεται τη συνταγματική τάξη και ειδικά τον σκοπό του συγκεκριμένου δικαιώματος –όταν δηλαδή δεν παραβιάζεται μεν το γράμμα αλλά προφανώς το πνεύμα του Συντάγματος.¹³

Τα χρηστά ήθη στο ισχύον Σύνταγμα

Τα χρηστά ήθη στο ισχύον Σύνταγμα αναφέρονται στο άρθρο 5 παρ. 1 «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη», στο 13 παρ. 2 εδ. β' «Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη» και στο άρθρο 93 παρ. 2 «Οι συνεδριάσεις κάθε δικαστηρίου είναι δημόσιες, εκτός αν το δικαστήριο κρίνει με απόφασή του ότι η δημοσιότητα πρόκειται να είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη».

Το κυβερνητικό σχέδιο του Συντάγματος, σύμφωνα με το γερμανικό πρότυπο χρησιμοποιούσε τον όρο «ηθικός νόμος», ο οποίος τελικά αντικαταστάθηκε με τον όρο «χρηστά ήθη». Ο όρος «χρηστά ήθη» είναι προφανώς ορθότερος. Δε φαίνεται ωστόσο ορθός και ο κύριος λόγος για τον οποίο προτάθηκε.¹⁴ Γιατί οι αντιλήψεις περί ηθικής ενός ορισμένου

¹¹ Καρακώστας Ιωάννης, «Αστικός Κώδικας, Γενικές Αρχές, Ερμηνεία-σχόλιο-νομολογία», τόμ. Β', 2005, σελ. 259-260

¹² Άρθρο 5 παρ. 1 Συντ.

¹³ Δαγτόγλου Π. Δ., «Κατάχρηση ατομικών δικαιωμάτων», ΝοΒ, τόμ. 38, 1990, σελ. 226

¹⁴ Την αντικατάσταση αυτή πρότεινε ο βουλευτής Γ. Α. Μαγκάκης με την ακόλουθη αιτιολογία: «Η έκφραση ο «ηθικός νόμος» είναι ασφαλώς πολύ ωραία, αλλά φοβούμαι ότι θα μας δημιουργήσει ενδεχομένως προβλήματα. Γιατί ο ηθικός νόμος, ως γνωρίζεται καλύτερα από εμένα, είναι φαινόμενο και της ηθικής αυτονομίας του ανθρώπου. Είναι υποκειμενικός και επομένως κάποιος μπορεί να επικαλεσθεί κάποια ώρα τον δικό του ηθικό νόμο. Και θα είναι πράγματι ο δικός του ηθικός νόμος. Επομένως εδώ θέλουμε να πούμε κάτι άλλο, εδώ

προσώπου δε θα είχαν καμία σημασία για τον καθορισμό της έννοιας του «ηθικού νόμου» και δε λαμβάνονται πράγματι υπόψη στη Γερμανία για τον καθορισμό της έννοιας του όρου αυτού. Ο όρος «χρηστά ήθη» είναι δοκιμότερος, γιατί είναι λιγότερο αόριστος από τον όρο «ηθικός νόμος». Πράγματι, ο όρος έχει καθιερωθεί στη νομική επιστήμη, περιλήφθηκε στη νομοθεσία και στο προϊσχύσαν Σύνταγμα (άρθρο 2 παρ. 4) και περιλαμβάνεται και στο άρθρο 13 παρ. 2 εδ. β' του ισχύοντος Συντάγματος.¹⁵

Τα χρηστά ήθη αποτελούν μια γενική ρήτρα, που καθιστά θετικό δίκαιο τις κοινωνικές ηθικές αντιλήψεις, αλλά και αυτή επηρεάζεται άμεσα ως προς το αξιολογικό της περιεχόμενο από τα θεμελιώδη δικαιώματα, που αποτελούν τις ύψιστες αξίες του κοινωνικού βίου. Ανακύπτει, λοιπόν, το ζήτημα αν είναι απαραίτητη η παρέμβαση του νομοθέτη για τον περιορισμό του δικαιώματος της γενικής ελευθερίας από τα χρηστά ήθη. Στη Γερμανία έχουν εν προκειμένω υποστηριχθεί και οι δύο αντίθετες γνώμες. Στην Ελλάδα πρέπει να υπερισχύσει η γνώμη που δέχεται την άμεση ισχύ της ρήτρας των χρηστών ηθών, και χωρίς να υπάρχει σχετικός νόμος, γιατί δεχόμαστε ότι ως νόμος, κατά τον περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων, νοείται κάθε κανόνας δικαίου που έχει εγκύρως παραχθεί κατά την έννομη τάξη μας. Είναι, δηλαδή, δυνατό να τεθούν περιορισμοί στην άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων με διοικητικές πράξεις, εφόσον η συγκεκριμένη άσκηση αντίκειται στα χρηστά ήθη.¹⁶

Σε κάθε περίπτωση, όμως, γίνεται δεκτό ότι τα χρηστά ήθη δε δεσμεύουν μόνο τα άτομα κατά την άσκηση του γενικού θεμελιώδους δικαιώματος αλλά και την ίδια την κρατική και ιδίως τη νομοθετική λειτουργία. Η δέσμευση αυτή της νομοθετικής λειτουργίας είναι διπλή. Εν πρώτοις, αυτή οφείλει να καθιερώνει τις αναγκαίες κυρώσεις για την προστασία των χρηστών ηθών. Κατά δεύτερον, ο νομοθέτης δεν μπορεί να ψηφίζει νόμους αντίθετους με τα χρηστά ήθη.¹⁷

εννοούμε τον κοινωνικό ηθικό νόμο, που στη γλώσσα μας αποδίδεται με τον όρο «χρηστά ήθη». Θα επρότεινα λοιπόν και για την ακριβολογία αλλά και για την πρόληψη τυχόν προβλημάτων, να αντικατασταθούν οι λέξεις «τον ηθικόν νόμον» με τις λέξεις «τα χρηστά ήθη». Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών κλπ. σελ. 418

¹⁵ Ράικος Αθανάσιος, «Θεμελιώδη δικαιώματα», τόμ. Β', 2^η έκδοση, 2002, σελ. 406-407

¹⁶ Παντελής Αντώνης Μ., «Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων», Αθήνα 1984, σελ. 180-181

¹⁷ Ράικος Αθανάσιος Γ., «Θεμελιώδη δικαιώματα», τόμ. Β', 2^η έκδοση, 2002, σελ. 411-412

Σε κάθε περίπτωση, όμως, η επίκληση των «χρηστών ηθών» δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πρόσχημα για την άνωθεν επιβολή προτύπων κοινωνικής συμπεριφοράς που οδηγούν στην ισοπέδωση της προσωπικότητας καθενός ατόμου. Έτσι, οι οσοδήποτε αποκλίνουσες συμπεριφορές, εφόσον παραμένουν στην ιδιωτική-ατομική σφαίρα και δεν προσλαμβάνουν οποιαδήποτε ευρύτερη, δημόσια σημασία δεν μπορούν καταρχήν να αξιολογηθούν υπό το πρίσμα των «χρηστών ηθών», ούτε βέβαια να αποτελέσουν αντικείμενο νομοθετικών περιορισμών πάνω σε αυτή τη βάση. Στο πλαίσιο επομένως αυτό θα μπορούσε να γίνει λόγος για ένα «δικαίωμα στη διαφορετικότητα».¹⁸

¹⁸ Χρυσόγονος Κώστας Χ., «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», 2^η έκδοση, 2002, σελ.169-170

ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ

Οι ελευθερίες που απολαμβάνουν τα άτομα με βάση τα συνταγματικά δικαιώματα, καθώς και ο περιορισμός της κρατικής εξουσίας έναντι των ατόμων δεν είναι απόλυτα. Τα Συντάγματα επιβάλλουν περιορισμούς στην άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων για την πρόληψη καταχρήσεων, ώστε η άσκηση ατομικού δικαιώματος από ένα άτομο να μη δημιουργεί αφόρητη κατάσταση για τα άλλα μέλη της κοινωνίας. Η ελευθερία του κάθε ατόμου αποτελεί το όριο έως το οποίο φθάνει εκείνη των άλλων, αφού το άτομο δε ζει απομονωμένο, αλλά μέσα σ' ένα σύνολο συνανθρώπων του που έχουν τα ίδια με αυτό δικαιώματα, ώστε να επιβάλλεται ο αμοιβαίος σεβασμός τους. Την αρχή, άλλωστε, αυτή είχε υιοθετήσει, στο άρθρο 4, και η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη της Γαλλικής Επανάστασης που όριζε τα εξής: «Η ελευθερία συνίσταται στο να μπορεί κανείς να κάνει κάθε τι που δεν βλάπτει τον άλλο· έτσι άσκηση των φυσικών δικαιωμάτων κάθε ανθρώπου δεν έχει άλλα όρια πέρα από εκείνα που εξασφαλίζουν στα άλλα μέλη της κοινωνίας την απόλαυση των ίδιων δικαιωμάτων. Τα όρια αυτά μόνο ο νόμος μπορεί να τα προσδιορίσει».¹⁹ Η σχετικότητα, λοιπόν, της συνταγματικής προστασίας των ατομικών ελευθεριών οφείλεται, κατά τον Μάνεση, στο γεγονός ότι η κυρίαρχη κρατική θέληση τις θεσπίζει και τις ρυθμίζει σε συνάρτηση με τη διασφάλιση και μη υπονόμηση της δικής της επιβολής και με τη γενικότερη μέριμνα του συνδυασμού της άσκησης των δικαιωμάτων του καθενός με την άσκησή τους από τους άλλους. Απήχηση της ίδιας βασικής μέριμνας στο διεθνές επίπεδο βρίσκεται σε διάφορες διατάξεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του ανθρώπου (που είναι ήδη εσωτερικό δίκαιο, βάσει του ν.δ. 53/1974, με τυπική ισχύ υπέρτερη των συνήθων νόμων κατά το άρθρο 28 παρ. 1 εδ. α' Συντ.), η οποία επιτρέπει τη θέσπιση περιορισμών, εφόσον αποτελούν “αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία” για την εθνική ή τη δημόσια ασφάλεια, τη εδαφική ακεραιότητα, την προστασία της δημόσιας τάξης, του γενικού ή δημόσιου συμφέροντος κ.τ.λ. , ή ακόμη τη λήψη μέτρων που παραβιάζουν τις διατάξεις

¹⁹ Γεωργόπουλος Κων/νος, «Επίτομο συνταγματικό δίκαιο»,¹² έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2001, σελ. 485

της Σύμβασης “εν περιπτώσει πολέμου ή ετέρου δημοσίου κινδύνου απειλούντος την ζώην του έθνους” (άρθρο 15 της Σύμβασης).²⁰

ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ

Οριοθέτηση είναι «ο με διατάξεις δικαίου στο πλαίσιο της γενικής σχέσης πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού περιεχομένου, ο προσδιορισμός των ανώτατων ορίων άσκησης του δικαιώματος». Η οριοθέτηση αποτελεί κεντρική έννοια της όλης θεωρίας των συνταγματικών δικαιωμάτων. α) Η οριοθέτηση ανήκει στη δομή του δικαιώματος, αποτελεί τμήμα, την «οροφή», το εξωτερικό σύνορο του δικαιώματος. Κάθε θεμελιώδες δικαίωμα δεν είναι γενικό και απεριόριστο, αλλά έχει περιεχόμενο ορισμένο, συγκεκριμένο, οριοθετούμενο. Οι οριοθετήσεις αποτελούν τον «εξωτερικό φλοιό» του δικαιώματος, ενώ το εσωτερικό του σύνολο αποτελεί ο λεγόμενος «πυρήνας» του δικαιώματος. β) Από οντολογική άποψη η οριοθέτηση αποτελεί νομική ρύθμιση, κανόνα δικαίου, είναι η με γενική ρύθμιση θέσπιση ορίων δράσης. Το δικαίωμα είναι μέγεθος νομικό και ο καθορισμός του δεν μπορεί παρά να πραγματοποιείται με διατάξεις δικαίου. γ) Αναφέρεται στην άσκηση του δικαιώματος, είναι οριοθέτηση άσκησης, προσδιορίζει τα όρια άσκησης του δικαιώματος. δ) Πραγματοποιείται στο πλαίσιο της γενικής σχέσης. ε) Από λειτουργική άποψη θέτει όρια συμπεριφοράς και διαχωρίζει μεταξύ δύο περιοχών. Οι οριοθετήσεις θέτουν τα νομικά όρια της δράσης των ατόμων και του κράτους. Ειδικότερα, διαχωρίζουν δύο περιοχές, την επιτρεπόμενη και την απαγορευμένη περιοχή, διακρίνουν δύο ειδών συμπεριφορές, επιδοκιμαζόμενη και αποδοκιμαζόμενη και απαγορεύουν την υπέρβαση των ορίων της άσκησης. Η οριοθέτηση συνεπάγεται «απαγόρευση», δηλαδή κατά κανόνα υποχρέωση του φορέα προς παράλειψη (αρνητική πράξη).²¹ στ) Από αξιολογική άποψη δεν συνιστά περιορισμό. Με

²⁰ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., «Συνταγματικά δικαιώματα, α’ ατομικές ελευθερίες», δ’ έκδοση, 1982, Θεσσαλονίκη, σελ. 58,60-61

²¹ Ο περιορισμός στις περισσότερες περιπτώσεις έχει την μορφή της υποχρέωσης σε πράξη, να προβεί κάποιος σε κάποια ενέργεια, έχει δηλαδή θετικό περιεχόμενο ή και της υποχρέωσης προς ανοχή, όταν ο φορέας του δικαιώματος δεν υποχρεούται να πράξει κάτι, αλλά να ανεχθεί την ενέργεια κάποιου άλλου στην περιοχή του δικαιώματός του, π.χ. υποχρέωση ανοχής έρευνας.

την οριοθέτηση δεν περιορίζεται η ελευθερία, αλλά πραγματοποιείται ο καθορισμός του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος.²²

Η οριοθέτηση έχει γενικό χαρακτήρα, αναφέρεται σε όλους τους φορείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων, θέτει το όριο της δράσης της κρατικής εξουσίας και των ιδιωτών. Αποτελεί «τακτική», «μόνιμη» και όχι εξαιρετική ρύθμιση. Η οριοθέτηση είναι πάγια (όχι προσωρινή) και γενικά ισχύουσα. Οι οριοθετήσεις εφαρμόζονται σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα, αποτελούν καθολικές ρυθμίσεις (ενώ οι περιορισμοί μη καθολικές ρυθμίσεις). Αρκεί η γενική πρόβλεψη στο συνταγματικό κείμενο και δεν είναι απαραίτητο να επαναλαμβάνεται η οριοθέτηση σε κάθε συνταγματική διάταξη, σε κάθε δικαίωμα. Σε ορισμένες, όμως, περιπτώσεις ο συντακτικός νομοθέτης επαναλαμβάνει τη γενική οριοθέτηση σε συγκεκριμένη διάταξη. Με κριτήριο την ειδική αυτή πρόσθετη πρόβλεψη, οι οριοθετήσεις διακρίνονται σε ειδικά και γενικά προβλεπόμενες. Ειδικά προβλεπόμενη οριοθέτηση είναι ο με ειδικές διατάξεις πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού περιεχομένου κάθε συγκεκριμένου θεμελιώδους δικαιώματος. Παράλληλα, γενικά προβλεπόμενη οριοθέτηση είναι ο με γενικές διατάξεις καθορισμός του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος.²³

Η περιφέρεια του δικαιώματος αποτελεί το «νομικό σύνορο» του δικαιώματος. Ως σύνορο επιτελεί γενικότερη οριοθετική λειτουργία, που διακρίνεται σε δύο μερικότερες λειτουργίες, εσωτερική και εξωτερική. Η οριοθετική λειτουργία, αφενός μεν εξασφαλίζει ένα χώρο ελεύθερης δράσης στον δικαιούχο (θετική, ελευθεριακή ή εσωτερική λειτουργία), αφετέρου εμποδίζει την εισβολή άλλων στην περιοχή του δικαιούχου (αμυντική, αρνητική ή εξωτερική λειτουργία), αλλά και τον ίδιο τον δικαιούχο να υπερβεί τα επιτρεπόμενα όρια της άσκησης. Η οριοθετική λειτουργία του δικαιώματος είναι επομένως διπλή. Η οριοθέτηση της άσκησης θέτει όριο στη δράση του φορέα του δικαιώματος, κριτήριο βάσει του οποίου διαφοροποιείται σημαντικά η νομική αξιολόγηση οποιασδήποτε συμπεριφοράς ιδιώτη ή κρατικού οργάνου σχετικά με τα συνταγματικά δικαιώματα.

²² Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά δικαιώματα» Γενικό μέρος, 2005, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 169 επ.

²³ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., όπ. παρ., σελ. 170

Οι οριοθετήσεις σχηματίζουν το γενικό περιεχόμενο του δικαιώματος, δηλαδή το μέγιστο δυνατό περιεχόμενο στο πλαίσιο της γενικής σχέσης. Από εκεί και πέρα αρχίζει η «απαγορευμένη περιοχή». Επομένως, η οριοθέτηση αποτελεί μαξιμαλιστικό προσδιορισμό, σε αντίθεση προς τον πυρήνα, που καθορίζει το ελάχιστο περιεχόμενο. Από τον χαρακτήρα της οριοθέτησης ως μαξιμαλιστικού προσδιορισμού προκύπτει η νομική της ποιότητα κι επομένως δε συνιστά περιορισμό του δικαιώματος. Η οριοθέτηση είναι απλή και όχι περιοριστική ρύθμιση, δεν περιέχει περιορισμούς. Ως τοποθέτηση συνόρων, ορίων, δεν αποτελεί συρρίκνωση του δικαιώματος, όπως ο περιορισμός. Αναγκαία προηγείται η οριοθέτηση και σε αυτή βασίζεται ο περιορισμός. Η χάραξη της περιφέρειας του γενικού περιεχομένου δεν αποτελεί κατά κυριολεξία «περιορισμό» (όπως συνήθως υπολαμβάνεται), αλλά «προσδιορισμό», συγκεκριμενοποίηση του δικαιώματος.^{24 25}

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ

Κάθε ατομικό δικαίωμα έχει ορισμένο και επομένως, κατά λογική ανάγκη περιορισμένο περιεχόμενο. Επιπλέον περιορίζεται από την πρακτική ανάγκη συνυπάρξεως και συντονισμού των διάφορων προστατευόμενων έννομων αγαθών και των φορέων τους.

Αφού τα ατομικά δικαιώματα είναι νομικά δικαιώματα, κατοχυρωμένα από το Σύνταγμα, μόνο το Σύνταγμα μπορεί να προβλέψει τον περιορισμό τους. Εκτός του Συντάγματος δεν υπάρχουν ούτε ατομικά δικαιώματα ούτε περιορισμοί τους.²⁶ Ιδίως, δεν υπάρχουν (εξωσυνταγματικοί) περιορισμοί αναφερόμενοι στη «σωτηρία του έθνους», τη «θέληση του λαού», το «υπέρτατο συμφέρον της πατρίδας» ή (απλώς και αορίστως) το «γενικό

²⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα διάκρισης οριοθέτησης και περιορισμού στα αντίστοιχα γενικό και ειδικό πεδίο, παρέχει η διάταξη του άρθρου 9 Συντ. «Η κατοικία του καθενός είναι άσυλο. Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Καμία έρευνα δε γίνεται σε κατοικία παρά μόνο όταν και όπως ο νόμος ορίζει και πάντοτε με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας». Η διάταξη εισάγει την έρευνα ως περιορισμό του αντίστοιχου δικαιώματος. Όμως η έρευνα δεν εισάγεται στην γενική σχέση. Αποτελεί περιορισμό, που εισάγεται στο πλαίσιο της ειδικής ποινικής σχέσης, την οποία γνωρίζει και διαπλάσσει το Σύνταγμα.

²⁵ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., όπ. παρ., σελ. 171

²⁶ «Ατομικά δικαιώματα» μπορεί βέβαια να κατοχυρώνονται και σε άλλο υπερκείμενο των νόμων επίπεδο (στο κοινοτικό ή σε κυρωμένη διεθνή συνθήκη), οπότε όμως ισχύουν γι αυτόν τον λόγο στο επίπεδο αυτό. Έτσι και οι περιορισμοί τους προβλέπονται αποκλειστικά στα νομοθετήματα που τα κατοχυρώνουν.

συμφέρον», το «δίκαιο της ανάγκης». Όπου το Σύνταγμα θέλει να περιορίσει ατομικά δικαιώματα για τους ανωτέρω λόγους, το αναφέρει ρητώς.^{27 28}

Περιορισμός του θεμελιώδους δικαιώματος είναι «κάθε πολιτειακή πράξη η οποία απαγορεύει ή εμποδίζει ή περιορίζει την πραγμάτωση της ελευθερίας που εμπίπτει στο συνταγματικά καθορισμένο πεδίο προστασίας». Ο περιορισμός, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, που προκύπτουν αποκλειστικά και μόνο από το Σύνταγμα, είναι θεμιτός. Εφόσον οι προϋποθέσεις αυτές δεν συντρέχουν, ο επιβαλλόμενος περιορισμός αποτελεί παραβίαση του θεμελιώδους δικαιώματος και είναι αντισυνταγματικός. Όταν η κρατική εξουσία είτε με νόμο είτε με διοικητική πράξη είτε με δικαστική απόφαση παραβιάσει θεμελιώδες δικαίωμα, τότε ο φορέας του δικαιώματος έχει δικαίωμα για παροχή έννομης προστασίας (άρθρο 20 παρ. 1 Συντ.), κάτω από τις ειδικότερες ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις που θεσπίζει η έννομη τάξη. Το ίδιο το Σύνταγμα προβλέποντας τέτοιους περιορισμούς επιδιώκει την καθυπόταξη των κοινωνικών συγκρούσεων, συμβιβάζοντας είτε τα αντιτιθέμενα κοινωνικά συμφέροντα, είτε τη διάσταση ανάμεσα στα ατομικά συμφέροντα και στα συμφέροντα της πολιτείας. Ο εξισορροπητικός ρόλος του Συντάγματος απεικονίζεται ανάγλυφα στην οριοθέτηση της δράσης του κοινωνικού κράτους, που από τη φύση του βρίσκεται σε ένα διαρκές πεδίο έντασης ανάμεσα στο status quo και στην κοινωνικοπολιτική δυναμική. Το Σύνταγμα, με το σύστημα των θεμελιωδών δικαιωμάτων που θεσπίζει, δεν αποβλέπει μόνο στο συμφέρον του ανθρώπου ως ατόμου, αλλά και στη διάσταση του ως μέλους της κοινωνίας.²⁹

Το ισχύον συνταγματικό δίκαιο, όπως διαμορφώνεται και από την επιστήμη και από την νομολογία, γνωρίζει έξι βασικές κατηγορίες περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων και είναι οι εξής :

α) οι άμεσοι συνταγματικοί περιορισμοί, δηλαδή εκείνοι οι περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων που επιβάλλει απ' ευθείας το ίδιο το Σύνταγμα.

30

²⁷ Βλ. άρθρο 4 παρ. 3 εδ. 2 Συντ., 17 παρ. 1 Συντ., 24 παρ. 1 εδ. 5 Συντ., 17 παρ. 2 εδ. 1 Συντ.

²⁸ Δαγτόγλου Π.Δ., «Ατομικά δικαιώματα», 2^η έκδοση, 2005, τόμ. Α', σελ. 137

²⁹ Τσάτσος Δημήτρης Θ., «Θεμελιώδη δικαιώματα» Γενικό μέρος, 1988, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή, σελ.233 επ.

³⁰ Βλ. άρθρο 11 παρ. 2 εδ. 2, 5 παρ. 4 εδ. 2, 6 παρ. 1 εδ. 2, 13 παρ. 2 εδ. 2 και 3, 14 παρ. 3 εδ. 2 κ.ά.

β) οι επιφυλάξεις του νόμου, δηλαδή οι ρητές εξουσιοδοτήσεις του κοινού νομοθέτη από το Σύνταγμα, να θεσπίσει περιορισμούς στο θεμελιώδες δικαίωμα. Η επιφύλαξη νόμου δεν έχει βέβαια την έννοια της «εν λευκώ» εξουσιοδότησης.

γ) οι επιφυλάξεις υπέρ των διοικητικών και δικαστικών αρχών³¹

δ) οι θεσμοποιημένοι περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων, δηλαδή η δυνατότητα αναστολής της ισχύος ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων σε περίπτωση που η χώρα θα κηρυχτεί σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης.

ε) οι «ειδικές λειτουργικές σχέσεις». Για τους πολίτες που βρίσκονται με το κράτος σε μια ειδική λειτουργική σχέση³² γίνεται δεκτό ότι η πλήρης χρήση ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων μπορεί να δημιουργεί πρόβλημα ή και να είναι ασυμβίβαστη είτε με το λειτούργημά τους είτε με την ιδιαίτερη νομική κατάσταση που τους διέπει.

στ) οι περιορισμοί των «ανεπιφύλακτων» δικαιωμάτων³³

Σε κάθε περίπτωση, όμως, επιβολής περιορισμών, και ειδικότερα στην περίπτωση θέσπισης περιορισμών από το νόμο, προβλέπονται περιορισμοί αυτών των περιορισμών, οι οποίοι προκύπτουν από ορισμένες γενικές αρχές, που συνάγονται από το γράμμα και το πνεύμα του Συντάγματος και έχουν καθιερωθεί από τη νομολογία των δικαστηρίων. Με βάση τις αρχές αυτές, οι περιορισμοί των ατομικών ελευθεριών πρέπει:

α) Να έχουν αντικειμενικό και απρόσωπο χαρακτήρα, και ιδίως να μην εισάγουν διακρίσεις που θα αντέβαιναν στη συνταγματική αρχή της ισότητας του νόμου απέναντι στους πολίτες και της ισότητας των πολιτών απέναντι στο νόμο.

β) Να δικαιολογούνται από σοβαρούς λόγους γενικότερου –δημόσιου ή κοινωνικού- συμφέροντος.

γ) Να ανταποκρίνονται προς τον σκοπό, για τον οποίο θεσπίζονται, και να μην υπερβαίνουν το εκάστοτε απαραίτητο μέτρο, δηλαδή να είναι

³¹ Βλ. άρθρο 11 παρ. 2 εδ. 1 και 2, 12 παρ. 2 και 14 παρ. 3

³² Τέτοιοι μπορεί να είναι ο πρόεδρος της δημοκρατίας, οι υπουργοί, οι βουλευτές, διοικητικοί, δικαστικοί, στρατιωτικοί ή αστυνομικοί υπάλληλοι ή λειτουργοί καθώς και αυτοί που εκτίουν ποινή στέρησης της ελευθερίας τους ή και ακόμη οι μαθητές δημοσίων σχολείων.

³³ Τσάτσος Δημήτρης Θ., «Θεμελιώδη δικαιώματα» Γενικό μέρος, 1988, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 238 επ.

αναγκαίοι και πρόσφοροι για την επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος, που δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί με ηπιότερα μέσα. Πρόκειται για τη λεγόμενη “αρχή της αναλογικότητας”.

δ) Να μην αναιρούν την ουσία –τον «πυρήνα»- του συγκεκριμένου ατομικού δικαιώματος, πράγμα που συμβαίνει όταν η άσκησή του υποβάλλεται σε απόλυτες απαγορεύσεις ή δυσχεραίνεται υπέρμετρα, με εκτεταμένους κα υπερβολικούς κατά περιεχόμενο ή κατά τόπο ή κατά χρονική διάρκεια περιορισμούς.

ε) Να ερμηνεύονται στενά, τόσο από τα εν γένει διοικητικά όργανα, όσο και από τα δικαστήρια.³⁴

Όπως παρατηρείται μερικοί συγγραφείς δεν διακρίνουν μεταξύ οριοθέτησης και περιορισμού αλλά χρησιμοποιούν τον ίδιο όρο και για τις δύο έννοιες. Οι περισσότεροι συνταγματολόγοι χρησιμοποιούν και για την τριάδα των οριοθετήσεων του άρθρου 5 παρ. 1 Συντάγματος τον όρο «περιορισμός» των ατομικών δικαιωμάτων, χωρίς να δίνουν την πρέπουσα σημασία στη διάκριση που υφίσταται.³⁵ Στο γεγονός αυτό, της μη πρέπουσας σημασίας στη διάκριση μεταξύ οριοθέτησης κα περιορισμού, συμβάλλει και η έντονη δυσπιστία πολλών συνταγματολόγων απέναντι στη γενική εφαρμογή των ρητρών του 5 παρ. 1 Συντ. και στα υπόλοιπα συνταγματικά δικαιώματα. Όσοι αρνούνται την γενική τους εφαρμογή χρησιμοποιούν τον όρο «περιορισμός» για τις επιφυλάξεις που προβλέπονται στο άρθρο 5 παρ. 1 Συντ. Όσοι δέχονται τη διάκριση μεταξύ οριοθέτησης και περιορισμού υποστηρίζουν ότι η οριοθέτηση δεν αποτελεί περιορισμό του δικαιώματος, αλλά προσδιορισμό, συγκεκριμενοποίηση του δικαιώματος.

³⁴ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., «Συνταγματικά δικαιώματα, α΄ ατομικές ελευθερίες», δ΄ έκδοση, 1982, Εκδοτικός οίκος Σάκκουλα Θεσσαλονίκη, σελ. 76-77

³⁵ Αναλυτικά: Ράικος: «ο τρίτος και τελευταίος περιορισμός του γενικού θεμελιώδους δικαιώματος είναι τα χρηστά ήθη», «Θεμελιώδη δικαιώματα», 2^η έκδοση, 2002, σελ. 406

Μάνεσης: «ο περιορισμός των ατομικών ελευθεριών», «ατομικές ελευθερίες», δ΄ έκδοση, 1982, σελ. 61

Χρυσόγονος: «την τριάδα των περιορισμών του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ. ολοκληρώνει η αναφορά στα χρηστά ήθη», «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα», 2^η έκδοση, 2002, σελ. 170

Τσάτσος: «το άρθρο 5 παρ.1 Συντ. δεν θεσπίζει αυτό το γενικό δικαίωμα ελευθερίας ως ανεπιφύλακτο, αφού η θέσπισή του συνοδεύεται με ρητή επιφύλαξη», «Θεμελιώδη δικαιώματα» Γενικό μέρος, 1988, σελ. 267

Δαγτόγλου Π. Δ. : «το δικαίωμα του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ. περιορίζεται από τα χρηστά ήθη», «Ατομικά δικαιώματα», τόμ. Β΄, 1991, σελ. 1339

Ακόμη, ένας από τους υποστηρικτές της διάκρισης μεταξύ οριοθέτησης και περιορισμού προβαίνει σε μια παραπέρα διάκριση των δεσμεύσεων, δηλαδή των κάθε είδους επιβαρύνσεων που υφίστανται τα συνταγματικά δικαιώματα. Τις κάθε είδους δεσμεύσεις τις κατατάσσει σε τρεις διαφορετικές κατηγορίες: απλές επιδράσεις, απλούς περιορισμούς και προσβολές. Απλές επιδράσεις είναι επιρροές, που ασκούνται από τη νόμιμη άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ελεύθερο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό χώρο, χωρίς όμως να τέμνονται οι κύκλοι δράσης των ατόμων και χωρίς να θίγεται ο προστατευτικός νομικός κύκλος του δικαιώματος. Περιορισμός είναι κάθε με ανθρώπινη ενέργεια προκαλούμενη συρρίκνωση του νόμιμου γενικού περιεχομένου του δικαιώματος, δηλαδή της κτήσης ή της άσκησης. Απλός περιορισμός είναι κάθε επιτρεπόμενη από το δίκαιο και με ενέργεια κρατικού οργάνου ή ιδιώτη προκαλούμενη συρρίκνωση του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος κατά την εφαρμογή του στο πλαίσιο ειδικής σχέσης. Οι απαγορευμένοι περιορισμοί αποτελούν προσβολές συνταγματικών δικαιωμάτων.³⁶

³⁶ Δημητράπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά δικαιώματα» Γενικό μέρος, 2005, σελ. 195 επ.

ΤΑ ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ ΩΣ ΓΕΝΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΩΝ **ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ** (Αντιτιθέμενες απόψεις, επιχειρήματα)

Σημαντικό είναι το ζήτημα που γεννάται για το αν οι ρήτρες του θεμελιώδους δικαιώματος του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ. ισχύουν και για τα άλλα ατομικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα. Στη θεωρία υποστηρίζονται και οι δύο απόψεις, αλλά οι περισσότεροι δέχονται ότι οι επιφυλάξεις του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας δεν περιορίζουν και τα άλλα συνταγματικά δικαιώματα, αν και αυτό δεν αποτελεί κριτήριο για την ορθότητα της άποψης. Σημαντικός παράγοντας για την θεμελίωση της μιας ή της άλλης θεωρίας είναι και η θέση που έχει το άρθρο 5 παρ. 1 στο Σύνταγμα και η σχέση του με τα άλλα δικαιώματα που κατοχυρώνονται σε αυτό.

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας διατυπώνεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος μας, το οποίο αποτελεί το δεύτερο κατά σειρά άρθρο του υπό τον τίτλο «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα» δεύτερου μέρους του. Το μέρος αυτό του Συντάγματος δεν υποδιαιρείται σε τμήματα και κεφάλαια. Το άρθρο 5 αφορά στην προσωπική ελευθερία, έπεται του άρθρου της ισότητας και προηγείται του άρθρου της προσωπικής ασφάλειας. Έτσι, το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας αφενός μεν φαίνεται ανάγλυφο ως γενική ρήτρα και οι άλλες συνταγματικά κατοχυρωμένες ελευθερίες ως ειδικότερες περιπτώσεις, αφετέρου δε αποτελεί διεύρυνση της προσωπικής ελευθερίας, που ανέκαθεν προστάτευαν τα ελληνικά Συντάγματα.³⁷

Το γενικό δικαίωμα ελευθερίας έχει πρακτική συνέπεια ότι, αν μια συγκεκριμένη προσβολή της αξίας του ανθρώπου από την κρατική εξουσία δεν αντίκειται σε κανένα από τα επιμέρους ατομικά δικαιώματα αυτή η περίπτωση θα καλύπτεται από τη γενική ρήτρα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Επομένως δεν υπάρχουν πλέον καθόλου κενά στην προστασία της ανθρώπινης ελευθερίας, υπό οποιαδήποτε μορφή και αν αυτή

³⁷ Παντελής Αντώνης Μ., «Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων», 1984, σελ. 124-125

εκδηλώνεται. Η συνταγματική προστασία υπάρχει πάντοτε, γιατί η ατομική ελευθερία είναι καθ' αυτήν ενιαία και αδιαίρετη, ενώ τα επιμέρους ατομικά δικαιώματα είναι μόνο μορφές εμφανίσεώς της. Το γενικό δικαίωμα ελευθερίας του άρθρου 5 παρ. 1 και τα υπόλοιπα συνταγματικώς κατοχυρωμένα ατομικά δικαιώματα είναι παραπληρωματικά. Και αφού δεν έχουν το ίδιο αντικείμενο δεν μπορούν να τέμνονται.³⁸

Η διατύπωση του δικαιώματος της ελεύθερης αναπτύξεως της προσωπικότητας στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος φανερώνει ότι η γενική ελευθερία, απόρροια της αξίας του ανθρώπου, δεν είναι καθόλου απεριορίστη. Το δικαίωμα αναγνωρίζεται στον καθένα, μόνο «εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη».³⁹ Το ερώτημα που τίθεται είναι αν αυτοί οι περιορισμοί αποτελούν δέσμευση και για τα άλλα συνταγματικά δικαιώματα ή αναφέρονται μόνο στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας.

Το ζήτημα αυτό τέθηκε ήδη και συζητείται στη γερμανική επιστήμη υπό το Θεμελιώδη Νόμο της Βόννης, από το άρθρο 2 παρ. 1 του οποίου πάρθηκε κατά βάση η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματός μας. Η διάταξη υιοθέτησε τον τριπλό περιορισμό της ελευθερίας αναπτύξεως της προσωπικότητας, που καθιερώνει η προαναφερόμενη διάταξη του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης, με την αντικατάσταση του όρου «συνταγματική τάξη» με τον όρο «Σύνταγμα» και τον όρο «ηθικός νόμος» με τον όρο «χρηστά ήθη». Ενόψει της διατυπώσεως αυτής της ελληνικής διατάξεως ιδιαίτερη σημασία έχει κυρίως ο ένας από τους τρεις περιορισμούς και, συγκεκριμένα, τα χρηστά ήθη. Πράγματι, ο περιορισμός του Συντάγματος, τον οποίο καθιερώνει και η διάταξη του άρθρου 16 παρ. 1 εδ. β' προκειμένου για την ακαδημαϊκή ελευθερία και την ελευθερία της διδασκαλίας, είναι προφανώς αυτονόητος για όλα τα ατομικά δικαιώματα. Αυτονόητος είναι αναμφίβολα ως προς όλα τα ατομικά δικαιώματα και ο περιορισμός των δικαιωμάτων των άλλων. Επομένως, η αναφορά του Συντάγματος και των δικαιωμάτων των άλλων στη διάταξη έχει απλώς αναγνωριστική σημασία. Έτσι, το ζήτημα περιορίζεται σε μας κυρίως στην ισχύ του περιορισμού των

³⁸ Παντελής Αντώνης Μ., «Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων», 1984, σελ. 130-131

³⁹ Παντελής Αντώνης Μ., όπ. παρ., σελ. 132

χρηστών ηθών για τις ειδικές ατομικές ελευθερίες, που δεν κατοχυρώνονται με τον περιορισμό αυτό.⁴⁰

Οι H. v. Mangoldt – Fr. Klein υποστηρίζουν την άμεση εφαρμογή των τριών συνταγματικών περιορισμών της ελευθερίας ανάπτυξεως της προσωπικότητας σε όλες τις επιμέρους ατομικές ελευθερίες, εφόσον και καθόσον αυτές δεν κατοχυρώνονται με τους ίδιους ή άλλους ειδικούς περιορισμούς. Κατά τη γνώμη αυτή οι εν λόγω περιορισμοί είναι γενικοί άμεσοι συνταγματικοί περιορισμοί, οι οποίοι ισχύουν και για τις ειδικές ατομικές ελευθερίες. Εξάλλου, ο G. Dürig υποστηρίζει την έμμεση (ανάλογη) εφαρμογή των περιορισμών στις ειδικές ατομικές ελευθερίες. Ο συγγραφέας αυτός αναχωρεί εν προκειμένω από τη διττή σημασία της διατάξεως του άρθρου 2 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου, η οποία αφενός και κυρίως κατοχυρώνει την ελευθερία ανάπτυξεως της προσωπικότητας ως την κύρια ατομική ελευθερία υπό την έννοια ενός δημόσιου δικαιώματος, η οποία καταλαμβάνει όλες τις μη συνταγματικά κατοχυρωμένες ελευθερίες □ αφετέρου δε περιλαμβάνει (σε συνδυασμό με τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου περί του σεβασμού και της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας) μια «αντικειμενική συνταγματική απόφαση», έναν ερμηνευτικό κανόνα του αντικειμενικού συνταγματικού δικαίου για την ερμηνεία άλλων ατομικών δικαιωμάτων. Η έμμεση εφαρμογή των περιορισμών της ελευθερίας ανάπτυξεως της προσωπικότητας στις ειδικές ατομικές ελευθερίες στηρίζεται από το συγγραφέα στη δεύτερη σημασία της διατάξεως ως ρυθμιστικής αρχής του αντικειμενικού συνταγματικού δικαίου, η οποία αποκλείει κατά την ερμηνεία και εφαρμογή τους τις δύο ακραίες περιπτώσεις της απεριόριστης κρατικής εξουσίας και της απεριόριστης ατομικής ελευθερίας. Γι αυτό θεωρεί τους περιορισμούς της ελευθερίας ανάπτυξεως της προσωπικότητας ως «συνταγματική επιφύλαξη για την ερμηνεία ενυπαρχόντων περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων».

Η άποψη περί της άμεσης εφαρμογής των περιορισμών της ελευθερίας ανάπτυξεως της προσωπικότητας στις άλλες ατομικές ελευθερίες απορρίφθηκαν από άλλους ερμηνευτές του Θεμελιώδους Νόμου. Την εφαρμογή των περιορισμών στα άλλα ατομικά δικαιώματα αποκρούει και η

⁴⁰ Ράικος Αθανάσιος Γ., «Θεμελιώδη δικαιώματα», τόμ. Β', 2^η έκδοση, σελ. 175-176

νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου. Έτσι, απέκρουσε την άμεση και έμμεση εφαρμογή των περιορισμών στην ελευθερία της τέχνης που κατοχυρώνεται από το άρθρο 5 παρ. 3 εδ. α΄ του Θεμελιώδους Νόμου (άρθρ. 16 παρ. 1 εδ. α΄ ελληνικού Συντ.) ως ασυμβίβαστη με τη σχέση της ελευθερίας αναπτύξεως της προσωπικότητας ως επικουρικής απέναντι στις ειδικές ατομικές ελευθερίες, την οποία δέχεται η πάγια νομολογία του.

Η άμεση ή έμμεση εφαρμογή των περιορισμών στα άλλα ατομικά δικαιώματα αποκλείεται ήδη ενόψει της αναμφίβολης σχέσεως της διατάξεως του άρθρου 2 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης και 5 παρ. 1 του ελληνικού Συντάγματος ως γενικής απέναντι στις άλλες ειδικές διατάξεις. Η αντίθετη γνώμη θέτει σε μας υπό την επιφύλαξη των χρηστών ηθών και εκείνα τα ατομικά δικαιώματα, που δεν περιλαμβάνουν αυτή, κι έτσι τα σχετικοποιεί, πράγμα που δε θέλησε προφανώς ο συνταγματικός νομοθέτης. Υπέρ της εδώ υποστηριζόμενης άποψης συνηγορεί και επιχείρημα εξ αντιδιαστολής από τη διάταξη του άρθρου 13 παρ. 2 εδ. β΄ του Συντάγματος μας, που κατοχυρώνει την ελευθερία της λατρείας και υπό την επιφύλαξη των «χρηστών ηθών». Η αντίθετη άποψη δεν είναι πια υποστηρίξιμη υπό το αναθεωρημένο Σύνταγμα μας ενόψει της διάταξης του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. δ΄, η οποία ως περιορισμούς που προβλέπονται «απευθείας από το Σύνταγμα» εννοεί προφανώς εκείνους, οι οποίοι προβλέπονται από τις διατάξεις που προστατεύουν τα επιμέρους ατομικά δικαιώματα.⁴¹

Η νομολογία του ΣτΕ επιχειρεί τη σχετικοποίηση των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων βασιζόμενη στο άρθρο 5 παρ. 1. Η άποψη αυτή λογικά προϋποθέτει τη θέση ότι η αρχή της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της ελεύθερης συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας αποτελεί ένα είδος γενικού θεμελιώδους δικαιώματος ελευθερίας, του οποίου το περιεχόμενο βρίσκει ειδικές εφαρμογές στα κατ' ιδίαν θεμελιώδη δικαιώματα που θεσπίζει το Σύνταγμα. Το άρθρο 5 παρ. 1 όμως δεν θεσπίζει αυτό το γενικό θεμελιώδες δικαίωμα ελευθερίας ως ανεπιφύλακτο αφού η θέσπισή του συνοδεύεται με τη ρητή επιφύλαξη ότι ισχύει μόνον «εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη». Το ΣτΕ μάλιστα

⁴¹ Ράικος Αθανάσιος Γ., «Θεμελιώδη δικαιώματα», τόμ. Β΄, 2^η έκδοση, 2002, σελ. 177-179

ερμηνεύει τις επιφυλάξεις αυτές με μια προβληματική ευρύτητα, λέγοντας ότι το άρθρο 5 παρ. 1 δεν αποκλείει και περιορισμούς «για λόγους γενικότερου δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος» (βλ. την 2918/1986). Σύμφωνα επομένως με την άποψη πως όλα τα κατ' ιδίαν θεμελιώδη δικαιώματα που θεσπίζει το Σύνταγμα αποτελούν ειδικές εφαρμογές του άρθρου 5 παρ. 1, η επιφύλαξη υπέρ των δικαιωμάτων των τρίτων, υπέρ του Συντάγματος και υπέρ των χρηστών ηθών που προβλέπει η διάταξη αυτή ισχύει και για κάθε άλλο θεμελιώδες δικαίωμα. Έτσι, θα συμπεράινε κανένας, αν ακολουθούσε αυτό το σκεπτικό, ότι το άρθρο 5 παρ. 1 Συντ. θεσπίζει περιορισμούς για όλα τα δικαιώματα που θεσπίστηκαν ως ανεπιφύλακτα.⁴²

Η άποψη αυτή όμως προσκρούει σε βασικούς κανόνες ερμηνείας του δικαίου γενικά και του Συντάγματος ειδικότερα. Προσκρούει πρώτα πρώτα στην αρχή, πως ο ειδικός κανόνας υπερισχύει του γενικού. Η σχέση του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ. προς τα κατ' ιδίαν θεμελιώδη δικαιώματα είναι σχέση γενικού προς ειδικούς κανόνες. Αυτό δεν ισχύει βέβαια μόνο για τον καθορισμό του πεδίου προστασίας αλλά εξίσου και για το θέμα της δυνατότητας του περιορισμού του δικαιώματος. Έτσι, π.χ., ο ειδικός κανόνας του άρθρου 11 παρ. 1 (απόλυτη, χωρίς επιφύλαξη προστασία της ήσυχης και χωρίς όπλα συγκέντρωσης σε κλειστό χώρο) εκτοπίζει το άρθρο 5 παρ. 1 όχι μόνο ως προς τον καθορισμό του πεδίου προστασίας αλλά και ως προς τους εκεί προβλεπόμενους περιορισμούς.⁴³

Την ίδια άποψη, της μη δηλαδή εφαρμογής των περιορισμών της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και στα άλλα ατομικά δικαιώματα, φαίνεται να υιοθετεί και ο Δαγτόγλου. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι οι περιορισμοί του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ., λόγω της γενικότητάς τους, εμφανίζονται ως γενικής ισχύος, αλλά η διάταξη αυτή δεν κατοχυρώνει ένα «γενικό» υπέρ-δικαίωμα που ισχύει παράλληλα με κάθε ειδικό, αλλά εφαρμόζεται μόνο στις περιπτώσεις για τις οποίες δεν κατοχυρώνονται «ειδικά» ατομικά δικαιώματα. Από τους περιορισμούς στους οποίους υπόκειται το δικαίωμα του άρθρου 5 παρ.1, ο αναφερόμενος στα χρηστά ήθη προφανώς δεν είναι ελεύθερα μεταβιβάσιμος σε άλλα ατομικά δικαιώματα.

⁴² Τσάτσος Δημήτρης Θ., «Θεμελιώδη δικαιώματα» Γενικό μέρος, 1988, σελ. 267

⁴³ Τσάτσος Δημήτρης Θ., «Θεμελιώδη δικαιώματα» Γενικό μέρος, 1988, σελ. 268

Όπου τον θέλησε, τον ανέφερε ρητώς ο συντακτικός νομοθέτης (στο άρθρο 13 παρ. 2 για την ελευθερία της λατρείας) □ αντιθέτως, η άσχετη με την διάπραξη κολάσιμης πράξεως παραβίαση του ασύλου της κατοικίας του ατόμου με σκοπό τη διαπίστωση από τις αρχές, αν η ιδιωτική ή οικογενειακή ζωή ανταποκρίνεται στα χρηστά ήθη, θα αντιστρατευόταν προφανώς στη θέληση του συντακτικού νομοθέτη και θα ανέτρεπε το ατομικό δικαίωμα.⁴⁴

Διαφοροποιημένη, όμως, άποψη φαίνεται να παρουσιάζει στο βιβλίο του «Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων», ο Παντελής, που δέχεται ότι οι ρήτρες που περιορίζουν το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας χρησιμεύουν έμμεσα για την ερμηνεία των εγγενών ορίων των άλλων ατομικών δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας δεν αναιρεί τα άλλα ειδικά ατομικά δικαιώματα, δεν τα ισοπεδώνει, αλλά και αυτά δεν μένουν πλήρως ανεπηρέαστα από εκείνο. Οι ειδικές ρυθμίσεις, που περιέχουν τα διάφορα ατομικά δικαιώματα, δεν αντιστρατεύονται τη γενική ρύθμιση του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ., το οποίο θέτει κανόνες τόσο προστατευτικούς κάθε είδους ελευθερίας, όσο και περιοριστικούς της άκρατης ατομικής ελευθερίας. Το άρθρο 5 παρ. 1 ως διευκρίνιση του άρθρου 2 παρ. 1 σημαίνει για τα δικαιώματα με γενικότατη επιφύλαξη νόμου –δηλαδή για τα δικαιώματα που φαίνεται ότι μπορεί να περιορίσει ελεύθερα το κράτος- ότι πρέπει πάντοτε να παραμένει άθικτο το ουσιώδες περιεχόμενό τους. Αφετέρου το ίδιο άρθρο, πάλι ως διευκρίνιση του άρθρου 2 παρ. 1, που κατοχυρώνει το σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου, δέχεται ότι δεν προσβάλλει ποτέ την αξία του ανθρώπου η υπαγωγή του φορέα των δικαιωμάτων στους τρεις περιορισμούς του. Το άρθρο 5 παρ. 1 –είναι πλέον φανερό- δεν επιτρέπει ούτε δέσμευση χωρίς ελευθερία, ούτε ελευθερία χωρίς δέσμευση. Σε συνδυασμό δε με το άρθρο 25 παρ. 3 Συντ., κατά το οποίο «Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται», οι τρεις επιφυλάξεις του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξεως της προσωπικότητας, δηλαδή τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη, χρησιμεύουν έμμεσα για την ερμηνεία των εγγενών ορίων των άλλων ατομικών δικαιωμάτων.⁴⁵

⁴⁴ Δαγτόγλου Π. Δ., «Ατομικά δικαιώματα», τόμ. Α', 2^η έκδοση, 2005, σελ. 181-182

⁴⁵ Παντελής Αντώνης Μ., «Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων», 1984, σελ. 188-189

Έτσι, λοιπόν, κατοχυρώνοντας τα χρηστά ήθη ως περιορισμό του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, το Σύνταγμα αναγνωρίζει εγγενή όρια για όλα τα ατομικά δικαιώματα. Τα χρηστά ήθη μπορούν να θεμελιωθούν και στη διάταξη για τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1 Συντ.). Σύμφωνα με αυτή τη διάταξη αποκλείεται η απόλυτη ετερονομία του προσώπου. Εν προκειμένω τα χρηστά ήθη δεν περιορίζουν εκ των έξω τα ατομικά δικαιώματα, αλλά διευκρινίζουν εκ των έσω τα όρια κάθε ελευθερίας. Η δε απαγόρευση της καταχρηστικής ασκήσεως δικαιώματος (άρθρο 25 παρ. 3 Συντ.) δείχνει ιδιαιτέρως ότι η πέραν των εν λόγω ορίων άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων αποδοκιμάζεται από το δίκαιο.⁴⁶

Σε αντίθεση με τους περισσότερους συνταγματολόγους, ο Δημητρόπουλος θεωρεί της ρήτρες που αναφέρονται στο άρθρο 5 παρ. 1 Συντ. ως οριοθετήσεις και υποστηρίζει ότι εφαρμόζονται και στα υπόλοιπα ατομικά δικαιώματα. Αναφέρει ότι η όλη αμφισβήτηση δεν αναφέρεται αναγκαία και με την ίδια ένταση σε όλες τις παραπάνω οριοθετήσεις, καθόσον η γενική ισχύς των δύο πρώτων –δηλαδή των δικαιωμάτων των άλλων και του Συντάγματος- θεωρείται και είναι περίπου αυτονόητη. Το θέμα, επομένως, τίθεται βασικά και κυρίως ως προς τα χρηστά ήθη. Όμως η απάντηση, για την ταυτότητα του λόγου, δεν μπορεί παρά να είναι ενιαία. Αν το Σύνταγμα και τα δικαιώματα των άλλων συνιστούν γενικές οριοθετήσεις, κατά τον ίδιο τρόπο γενική συνταγματική οριοθέτηση συνιστούν και τα χρηστά ήθη.⁴⁷

Για την απάντηση στο παραπάνω ερώτημα έχουν διατυπωθεί, όπως αναφέρθηκε, και οι δύο απόψεις: α) Η θεωρία της ειδικής εφαρμογής υποστηρίζει ότι οι διατάξεις συγκεκριμένων συνταγματικών δικαιωμάτων υπερισχύουν των γενικών ρητρών και επομένως αποκλείουν την εφαρμογή τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι γενικά γίνεται λόγος για περιορισμούς ενώ πρόκειται για οριοθετήσεις. β) Η θεωρία της γενικής εφαρμογής δέχεται ότι η οριοθετική τριάδα εφαρμόζεται σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα. Οι γενικές οριοθετήσεις με σαφήνεια προκύπτουν από το Σύνταγμα και αποτελούν θεμελιώδεις κανόνες της συνολικής έννομης τάξης, εφαρμόζονται, αφενός μεν

⁴⁶ Παντελής Αντώνης Μ., «Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων», 1984, σελ. 190-191

⁴⁷ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά δικαιώματα» Γενικό μέρος, 2005, σελ. 175

στα λεγόμενα «ανεπιφύλακτα» δικαιώματα, αφετέρου στα «περιορισμένα». Οι αρχές αυτές είναι αντικειμενικές συνταγματικές αρχές, που αφορούν τη γενικότερη ανθρώπινη δράση μέσα στο όλο δικαιοσύνη σύστημα. Δεν αφορούν μόνο την άσκηση δικαιωμάτων από τους φορείς, αλλά καθοδηγούν και τη δράση της διοίκησης, των κρατικών οργάνων γενικότερα. Πρόκειται για αντικειμενικούς κανόνες που αφορούν τη γενικότερη δράση, αποτελούν γενικότερες αντικειμενικές συνταγματικές αρχές, που αφορούν τη συνολική έννομη τάξη. Η σχέση των διατάξεων των μερικότερων συνταγματικών δικαιωμάτων με τις γενικές ρήτρες βρίσκεται σε σχέση γενικού προς ειδικό. Η σχέση αυτή δεν είναι πάντοτε σχέση αλληλοαποκλεισμού, αλλά συνεφαρμογής.^{48 49}

Δεδομένου ότι τα δικαιώματα των άλλων και το Σύνταγμα έχουν γενικό χαρακτήρα, το ερώτημα της γενικής εφαρμογής αφορά κυρίως τα χρηστά ήθη. Το ζήτημα δηλαδή που γεννάται είναι αν τα χρηστά ήθη αποτελούν οριοθέτηση μόνο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, ή ταυτόχρονα οριοθετούν οποιοδήποτε θεμελιώδες δικαίωμα. Το ερώτημα δεν αφορά ασφαλώς τα θεμελιώδη δικαιώματα που ρητά περιέχουν αυτή την οριοθέτηση.⁵⁰ Το επιχείρημα, ότι η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 ως γενική, υποχωρεί έναντι των άλλων διατάξεων, των θεμελιωδών διατάξεων ως ειδικών, δεν πείθει ούτε επίσης το επιχείρημα *a contrario* από την ειδική αναφορά των χρηστών ηθών στο άρθρο 13 παρ. 2 εδ. β' και 93 παρ. 2. Άλλωστε και στο άρθρο 16 αναφέρεται ειδικά το Σύνταγμα, χωρίς όμως αυτό

⁴⁸ Το ειδικό αναγκαία υπάγεται στο γενικό και αποτελεί μερικότερη περίπτωση εφαρμογής του. Τρεις είναι οι βασικές κατηγορίες περιπτώσεων: α) Συμφωνία: κατά το μέτρο, που η ειδική ρύθμιση επαναλαμβάνει ή εξειδικεύει τη γενική ρύθμιση συνεφαρμόζεται το περιεχόμενο και των δύο ρυθμίσεων (*lex specialis lex generalis specialem facit*). Γενικό και ειδικό βρίσκονται σε συμφωνία. β) Διάσταση: Εφόσον η ειδική ρύθμιση προβλέπει διαφορετικά, εφαρμόζεται η ειδική πρόβλεψη κατά τον κανόνα *lex specialis derogat legi generali*. Ο ειδικός νόμος εφαρμόζεται κατά το μέτρο, που προβλέπει διαφορετικά από τη γενική ρήτρα, ενώ κατά τα λοιπά εφαρμόζεται το περιεχόμενο της γενικής ρήτρας. γ) Σιωπή ειδικής ρύθμισης: εφόσον η ειδική ρύθμιση δεν αναφέρεται στο περιεχόμενο της γενικής ρήτρας, η γενική ρήτρα δεν αποκλείεται, αλλά αντίθετα ισχύει και εφαρμόζεται. Στην περίπτωση αυτή γενική και ειδική ρύθμιση βρίσκονται σε σχέση αλληλοσυμπλήρωσης. Εφόσον δεν υπάρχει ειδική αναφορά στη γενική ρήτρα στη συγκεκριμένη περίπτωση εφαρμόζεται το περιεχόμενό της. Δεν είναι απαραίτητο να επαναλαμβάνεται η γενική ρύθμιση και δεν μπορεί να επαναλαμβάνεται σε κάθε μερικότερη περίπτωση. Η γενική ρύθμιση είναι «γενική», ακριβώς διότι ισχύει και εφαρμόζεται και όταν ρητά δεν προβλέπεται. Η *lex specialis* συνεφαρμόζεται μαζί με τη *lex generalis* (*lex generalis con lex specialis simul in usu est*).

⁴⁹ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά δικαιώματα» Γενικό μέρος, 2005. σελ. 176

⁵⁰ Σ άρθρο 13 παρ. 2 εδ. β', κατά το οποίο: «η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη». Το Σύνταγμα προβλέπει τα χρηστά ήθη και ως οριοθέτηση της δημοσιότητας των συνεδριάσεων των δικαστηρίων, βλ. άρθρο 93 παρ. 2

να σημαίνει ότι δεν αποτελεί ταυτόχρονα και γενική οριοθέτηση, εφαρμοζόμενη σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα. Τα χρηστά ήθη ως γενική ρήτρα εφαρμόζονται σε κάθε περίπτωση και συντρέχουν με τις ειδικές ρυθμίσεις και ασφαλώς δεν αποκλείονται από αυτές, όπως άλλωστε συμβαίνει στις ανάλογες περιπτώσεις, που υπάγονται στο ρυθμιστικό πεδίο του ΑΚ. Η ορθή άποψη, που είναι άλλωστε σύμφωνη με τη γενικότερη – απαραίτητη στη σύγχρονη εποχή- «ηθικοποίηση του δικαίου» απαιτεί την μορφοποίηση του περιεχομένου και την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων σύμφωνα με τα χρηστά ήθη. Στις γενικές οριοθετήσεις της δράσης του ατόμου, ανήκει και η απαγόρευση παραβίασης, ο σεβασμός των χρηστών ηθών, στην οποία επίσης περιέχεται η απόλυτη αμυντική ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων.⁵¹

Στην σύγχρονη εποχή, μπορεί χωρίς αμφιβολία να υποστηριχθεί, ότι κάθε προσβολή της ανθρώπινης αξίας και των συνταγματικών δικαιωμάτων που την εξειδικεύουν, έρχεται σε αντίθεση προς τα χρηστά ήθη. Επιφυλάξεις ως προς την εφαρμογή των χρηστών ηθών ενισχύονται από διαφορετικές εκτιμήσεις, είτε ως προς το πραγματικό περιεχόμενο είτε ως προς το λειτουργικό ρόλο των χρηστών ηθών, ως οριοθετήσεων. Ασφαλώς τα χρηστά ήθη δεν αφορούν αποκλειστικά τη γενετήσια ηθική αλλά αφορούν όλο το πλέγμα των διανθρώπινων σχέσεων. Αντίθετο στα χρηστά ήθη μπορεί να είναι όχι μόνο πορνογράφημα αλλά και απεικόνιση βίας. Τα χρηστά ήθη αναδεικνύουν τη συμπεριφορά του έντιμου ανθρώπου που ενισχύει την εμπιστοσύνη μεταξύ των κοινωνιών του δικαίου. ως υπόδειγμα ευθείας και γενικότερα αποδεκτής συμπεριφοράς συνεξελίσσονται ταυτόχρονα με τη την γενικότερη κοινωνική εξέλιξη. Πάντως τα χρηστά ήθη ρυθμίζονται ήδη από την κοινή νομοθεσία, επομένως είτε θα πρέπει να εφαρμόζονται είτε πρέπει να τίθεται ζήτημα συνταγματικότητας των σχετικών ρυθμίσεων.⁵²

Όπως προκειμένου για το «Σύνταγμα» και τα «δικαιώματα των άλλων», έτσι προκειμένου και για τα «χρηστά ήθη», ο συντακτικός νομοθέτης δεν παρέχει εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη να εισάγει, είτε ορίζοντας την έννοια των χρηστών ηθών, είτε με οποιονδήποτε άλλο συναφή τρόπο,

⁵¹ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά δικαιώματα» Γενικό μέρος, 2005, σελ. 187

⁵² Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά δικαιώματα» Γενικό μέρος, 2005, σελ. 187

περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η γενική ρήτρα των χρηστών αποσκοπεί στην αποτροπή κάθε ανήθικης άσκησης θεμελιώδους δικαιώματος. Δεσμεύει κατά συνέπεια τον κοινό νομοθέτη, ο οποίος δεν μπορεί με το κοινό δίκαιο να επιτρέψει την αντίθετη προς τα χρηστά ήθη άσκηση οποιουδήποτε δικαιώματος. Ταυτόχρονα δεν αποτελεί η ρήτρα των χρηστών ηθών κατά την αντίληψη του συντακτικού νομοθέτη διάυλο εισαγωγής ασφυκτικών νομοθετικών περιορισμών, «εν ονόματι των χρηστών ηθών». Η έννοια των χρηστών ηθών, ευρύτατη αξιολογική έννοια, διαχέεται σε ολόκληρη την έννομη τάξη, σε κάθε μερικότερη δικαιοική περιοχή, στην οποία και προσλαμβάνει ειδικότερη μορφή. Αν και δεν υπάρχει ειδική επιφύλαξη νόμου, εννοιολογικές πτυχές και μερικότερες πλευρές των χρηστών ηθών υπάγονται αναμφισβήτητα στην γενική ρυθμιστική αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτη. Και πάλι όμως κάθε συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση ελέγχεται ως προς τη συμφωνία της με το Σύνταγμα, ώστε να μην εισάγονται αδικαιολόγητες οριοθετήσεις ή περιορισμοί με το πρόσχημα της τήρησης των χρηστών ηθών.⁵³

⁵³ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., «Συνταγματικά δικαιώματα» Γενικό μέρος, 2005, σελ. 187-188

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως παρατηρείται, γίνεται από όλους δεκτό ότι οι ελευθερίες που παρέχονται στα άτομα δεν είναι απεριόριστες αλλά συνοδεύονται από εννοιολογικούς προσδιορισμούς, οριοθετήσεις και περιορισμούς, ώστε να είναι δυνατή η συνύπαρξη των ατόμων σε μια κοινωνία χωρίς προβλήματα. Ένας τέτοιος παράγοντας που περιορίζει τα δικαιώματα του ανθρώπου για να είναι δυνατή και από τους άλλους η άσκηση των δικαιωμάτων τους και να μην προσβάλλονται άλλα κατοχυρωμένα δικαιώματα είναι τα χρηστά ήθη. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη χρηστά ήθη είναι οι ιδέες του εκάστοτε κατά τη γενική αντίληψη «χρηστώς και εμφρόνως σκεπτόμενου κοινωνικού ανθρώπου». Στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος αναφέρεται ότι «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητα του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη». Το κύριο ζήτημα που τίθεται και απασχολεί τη θεωρία και τη νομολογία είναι αν οι ρήτρες του άρθρου 5 παρ. 1 εφαρμόζονται και στα υπόλοιπα συνταγματικά δικαιώματα ή μόνο στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Γίνεται γενικά δεκτό ότι το Σύνταγμα και τα δικαιώματα των άλλων οριοθετούν και τα υπόλοιπα συνταγματικά δικαιώματα, ενώ για τη ρήτρα των χρηστών ηθών υποστηρίζονται δύο διαφορετικές απόψεις. Μερικοί υποστηρίζουν ότι δεν επεκτείνεται και στα άλλα δικαιώματα γιατί όπου ήθελε ο νομοθέτης το ανέφερε ρητά (βλ. 13 παρ. 2 εδ. β΄) και επειδή το άρθρο 5 παρ. 1 αποτελεί γενική διάταξη ενώ οι υπόλοιπες που κατοχυρώνουν δικαιώματα ειδικές και γι αυτό υπερισχύουν. Αντίθετα, υποστηρίζεται ότι εφόσον το Σύνταγμα και τα δικαιώματα των άλλων επεκτείνονται στα υπόλοιπα συνταγματικά δικαιώματα το ίδιο πρέπει να συμβαίνει για την ταυτότητα του λόγου και με τα χρηστά ήθη. Ακόμη, οι ειδικές διατάξεις δεν αποκλείουν την εφαρμογή της γενικής γιατί δεν βρίσκονται πάντα σε σχέση αποκλεισμού αλλά και συνεφαρμογής και τέλος, και στο άρθρο 16 παρ. 1 εδ. β΄ αναφέρεται ρητά το Σύνταγμα αλλά αυτό δεν αποκλείει την εφαρμογή αυτής της ρήτρας και στα άλλα συνταγματικά δικαιώματα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Όπως γίνεται δεκτό χρηστά ήθη είναι οι κρατούσες αντιλήψεις του μέσου χρηστού και δίκαιου ανθρώπου για το ποια συμπεριφορά ανταποκρίνεται στις επιταγές της κοινωνικής ηθικής. Έχουν διατυπωθεί δύο διαφορετικές απόψεις για το αν τα χρηστά ήθη περιορίζουν μόνο τα δικαιώματα στα οποία ρητά αναφέρονται (άρθρο 5 παρ. 1 και 13 παρ. 2 εδ. β΄) ή επεκτείνονται και στα άλλα συνταγματικά τα οποία κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα χωρίς να είναι απαραίτητη η ρητή αναφορά τους, αφού το άρθρο 5 παρ. 1 αποτελεί γενική διάταξη και οι ρήτρες που αναφέρονται σε αυτό εφαρμόζονται και στα άλλα συνταγματικά δικαιώματα. Ορθότερη θεωρείται η δεύτερη άποψη. Επομένως, τα χρηστά ήθη αποτελούν γενική οριοθέτηση όλων των συνταγματικών δικαιωμάτων.

SUMMARY

Good morals (boni mores) are the established beliefs of the average just man about which behaviour is in accordance with the demands of the social beliefs. There have been supported two different opinions about the matter if good morals restrict only the rights in which they particularly are mentioned (article 5 paragraph 1 and 13 paragraph 2 of the Constitution) or they are applied and in the other rights, which are secured in the Constitution, without being necessary the particular mention, because the article 5 paragraph 1 of the Constitution is general provision. The second theory is considered to be more correct than the first. Consequently, good morals are used as a general definer of all the constitutional rights.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΣτΕ 2422/85 (Τμ. Δ') ⁵⁴ (Κέντρα παραθερισμού γυμνιστών)

Πρόεδρος: Α. Τσούτσος, αντιπρόεδρος

Εισηγητής: Γ. Δεληγιάννης, σύμβουλος

Επειδή, δια της υπό κρίσιν αιτήσεως, ζητείται η ακύρωση 1) της υπ' αριθ. 536118/27.9.1984 πράξεως του Υπουργού Προεδρίας της Κυβερνήσεως, εγκριτικής της υπ' αριθ. 1129/35/13.9.1984 αποφάσεως του διοικητικού συμβουλίου του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού (ΕΟΤ), δια της οποίας επετράπη η λειτουργία Κέντρου Παραθερισμού Γυμνιστών εις το ξενοδοχειακό συγκρότημα L.M., το οποίον ευρίσκεται πλησίον της περιοχής Πετροθαλάσσης της Ερμιόνης-Αργολίδος και φέρεται ως ανήκον εις την Α.Ε. υπό την επωνυμίαν «L.M.N.Π.Δ. Α.Ε.» ως και 2) υπ' αριθ. 536319/28.9.1984 πράξεως του γενικού γραμματέως του ΕΟΤ δια της οποίας, εκδοθείσης εις εκτέλεσιν της προηγούμενης πράξεως, εχορηγήθει εις την ως άνω εταιρείαν άδεια λειτουργίας του Κέντρου τούτου.

Επειδή, ο αιτών Μητροπολίτης Ύδρας, Σπετσών, Ερμιονίδος και Αιγίνης νομιμοποιείται εις την άσκησιν της υπό κρίσιν αιτήσεως, ως ασκών κατά νόμον (άρθρ. 29 παρ. 1 του Ν. 590/1977 «Περί του καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος» ΦΕΚ 146), εντός της περιφέρειας της Μητροπόλεως του, όπου πρόκειται να λειτουργήσει το επίδικον Κέντρον, την προβλεπομένην εξουσίαν υπό των Ιερών Κανόνων και των Νόμων της Πολιτείας, καθιερούντων συνεργασίαν της Εκκλησίας μετ' αυτής επί θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος (άρθρ. 2 του ως άνω νόμου), μεταξύ των οποίων προδήλως συμπεριλαμβάνονται τα αφορώντα εις την περιφρούρησιν των παραδόσεων και των κανόνων της κοινωνικής ηθικής, οι οποίοι καθ' α προβάλλει ο αιτών, διατρέχουν τον κίνδυνον να πληγούν εκ της λειτουργίας τοιούτου Κέντρου. Συνεπώς είναι απορριπτέοι ως αβάσιμοι οι περί του εναντίου ισχυρισμοί του ΕΟΤ και των παρεμβαινόντων.

Επειδή, ο νομοθέτης δια του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 1399/1983 (ΦΕΚ 145) επέτρεψε την λειτουργίαν κέντρων παραθερισμού γυμνιστών εις τον

⁵⁴ Το Σύνταγμα, 1986, σελ. 86 επ.

ελληνικό χώρο, καθορίσας δια της παραγράφου 2 του άρθρου τούτου την μορφήν υπό την οποίαν θα λειτουργούν. Ειδικώτερον κατά την διάταξιν ταύτην: «2. Ως κέντρα παραθερισμού γυμνιστών νοούνται: α) Ξενοδοχεία και κάθε άλλης μορφής τουριστικές εγκαταστάσεις (όπως τα κάμπινγκς) που ύστερα από ειδική άδεια του ΕΟΤ λειτουργούν εφεξής μόνο ως κέντρα παραθερισμού γυμνιστών, ενόσω διαρκεί η άδεια αυτή. β) Οι εγκαταστάσεις που εξυπαρχής ιδρύονται και λειτουργούν ως τέτοιου είδους κέντρα με ειδική άδεια του ΕΟΤ.». Εξ άλλου δια της παραγράφου 3 του άρθρου τούτου διέγραψε τον κύκλο των δυνάμενων να διαμένουν εις τα Κέντρα ταύτα προσώπων ως εξής: «3. στα κέντρα παραθερισμού γυμνιστών διαμένουν κατ' αρχήν μέλη αναγνωρισμένων γυμνιστικών συλλόγων της ημεδαπής και αλλοδαπής. Μπορεί όμως να διαμένουν σ' αυτά για άσκηση γυμνισμού και άλλα πρόσωπα, ημεδαποί ή αλλοδαποί, που ασκούν γυμνισμό, εφόσον τηρούν πιστά τους όρους και τους κανόνες λειτουργίας τους». Περαιτέρω, εις την παράγραφον 1 του άρθρου 2 καθώρισε τα αρμόδια όργανα και την διαδικασία χορηγήσεως της άδειας λειτουργίας των εν λόγω κέντρων ως εξής: «1. Για τη λειτουργία κέντρου παραθερισμού γυμνιστών οποιασδήποτε μορφής απαιτείται ειδική άδεια του ΕΟΤ, που χορηγείται με απόφαση του Διοικητικού του Συμβουλίου και Δημοτικού ή Κοινοτικού Συμβουλίου. Η άδεια αυτή, εγκρινόμενη από τον Υπουργό, εκδίδεται για τις επιχειρήσεις της περίπτωσης α' της παρ. 2 του άρθρου 1 στο όνομα του δικαιούχου της άδειας λειτουργίας της επιχείρησης και για τις επιχειρήσεις της περίπτωσης β' της ίδιας παραγράφου στο όνομα του ιδιοκτήτη ή μισθωτή ή του νόμιμου εκπροσώπου ή του υπεύθυνου διευθυντή της επιχείρησης. Όταν πρόκειται για Σωματείο η άδεια εκδίδεται στο όνομα των νόμιμων εκπροσώπων του. Η άδεια ισχύει για δύο χρόνια και μπορεί να ανανεώνεται για τον ίδιο χρόνο, αν συντρέχουν οι νόμιμες προϋποθέσεις». Τέλος, δια της παραγράφου 2 του άρθρου τούτου, εθέσπισε τας προϋποθέσεις τας οποίας πρέπει να πληρούν, τον ειδικώτερον καθορισμόν των οποίων ανέθεσεν εις τον κανονιστικόν νομοθέτη κατά τα κατωτέρω δι' αυτής οριζόμενα: «2. Με απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου του ΕΟΤ, που εγκρίνεται με απόφαση του Υπουργού Προεδρίας της Κυβέρνησης, ορίζονται οι προϋποθέσεις και ειδικές προδιαγραφές για την χορήγηση και ανανέωση της ειδικής άδειας λειτουργίας των κέντρων, καθώς και οι όροι της λειτουργίας του, οι περιορισμοί, τα

κωλύματα χορήγησης της άδειας, ο έλεγχος και η εποπτεία τους, η κατάταξή τους σε κατηγορίες και οι τιμές καθεμιάς από αυτές και γενικά κάθε θέμα σχετικό με τη λειτουργία του. Στις προϋποθέσεις αυτές περιλαμβάνεται οπωσδήποτε και η φυσική και η κατά περίπτωση τεχνητή απομόνωση του χώρου λειτουργίας των κέντρων (όπως η περίφραξη ή ειδική σήμανση) καθώς και η μη καταδίκη των ιδιοκτητών, εκπροσώπων και διευθυντών των κέντρων για αδικήματα αναφερόμενα στο άρθρο 9 παρ. 2 του Α.Ν. 431/1937».

Επειδή, κατά την έννοια των προπαρατεθεισών διατάξεων, ερμηνευομένων εν συνδυασμώ προς τας προηγηθείσας της ψηφίσεως του νόμου τούτου συζητήσεως εις την Βουλήν (βλ. πρακτικά Βουλής Γ΄ Περίοδος – Σύνοδος Β΄ - Συνεδριάσεις, ΝΒ΄ σελ. 1966-1983), και την αιτιολογικήν του έκθεσιν, ο νομοθέτης, εν όψει της εξαπλώσεως και της ευρείας αποδοχής του γυμνισμού υπό της διεθνούς κοινότητος, σταθμίζων τόσον τους κινδύνους εκ της ανοργανώτου διαμονής γυμνιστών εις την χώραν όσον και τας ανάγκας του τουρισμού, εις την ανάπτυξιν του οποίου ήθελε συμβάλλει η λειτουργία οργανωμένων Κέντρων παραθερισμού γυμνιστών, επέτρεψε κατ' αρχήν την σύστασιν τοιούτων Κέντρων, την ίδρυσιν και λειτουργίαν των οποίων υπήγαγεν εις έντονον έντονον κανονιστικόν καθεστώς. Πράγματι, κινούμενος εντός των ορίων τα οποία διαγράφουν οι κανόνες της κρατούσης κοινωνικής ηθικής, ως είναι διαμορφωμένοι κατά τον χρόνον της θεσπίσεως του ως άνω νόμου, την τήρησιν των οποίων επιτάσσουν ρηταί διατάξεις του ισχύοντος Συντάγματος (άρθρα 5 παρ. 1, πρβλ. 25 παρ. 3 και 106 παρ. 2), εξήρτησε την ίδρυσιν και λειτουργίαν των εν λόγω Κέντρων εκ της πληρώσεως ωρισμένων όρων και προϋποθέσεων αναφερομένων εις την επιλογήν του χώρου, εις τα μέσα (φυσικά ή τεχνητά) της απομονώσεώς του και τας εν γένει συνθήκας λειτουργίας των κατά τρόπον ώστε να καθίσταται εκ των πραγμάτων αδύνατος ή λίαν δυσχερής η επικοινωνία των ασκούντων τον γυμνισμόν μετ' άλλων ατόμων και η εκ ταύτης δυναμένη να προκληθεί προσβολή του κοινού περί ηθικής αισθήματος. Ούτως έχουσα η περι ης πρόκειται νομοθετική ρύθμισις εις ουδεμίαν διάταξιν του ισχύοντος Συντάγματος αντίκειται, δι' ο είναι απορριπτέοι ως αβάσιμοι όλοι οι λόγοι ακυρώσεως, δια των οποίων, κατ' επίκλησιν των διατάξεων των άρθρων 2 παρ. 2, 21 παρ. 1, 25 παρ. 1 και 3 και 106 παρ. 2 του Συντάγματος, προβάλλεται αντισυνταγματικότης της εν

λόγω ρυθμίσεως επί τη εκδοχή ότι δι' αυτής πλήττονται οι κανόνες της κρατούσης κοινωνικής ηθικής.

ΜΟΝ. ΠΡΩΤ. ΧΙΟΥ 175/1990 (Αλλαγή ονόματος - αντίθεση στα χρηστά ήθη)

Δικαστής: Γεώργ. Πρασσάς Εμ. Πάρεδρος

Δικηγόρος: Δημ. Ζαννάρας

Η αιτούσα εκθέτει ότι το κύριο όνομά της, που έχει αναγραφεί στην υπ' αριθμ. 806/τόμος Γ/έτος 1968 ληξιαρχική πράξη γεννήσεως του Ληξιάρχου του Δήμου Χίου, είναι κακόηχο και προκαλεί σύγχυση λόγω της ομοιότητάς του με επώνυμο, ζητεί δε για το λόγο αυτό να διορθωθεί η πράξη. Η αίτηση παραδεκτά εισάγεται για να συζητηθεί ενώπιον του Δικαστηρίου τούτου κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας (άρθρα 739,740 παρ.1 και 782 παρ.3 του ΚΠολΔ), δεδομένου ότι έχει τηρηθεί η προβλεπόμενη από τη διάταξη του άρθρου 748 παρ.2 του ΚΠολΔ προδικασία με την επίδοση αντιγράφου της αιτήσεως προς τον αρμόδιο Εισαγγελέα Πρωτοδικών Χίου (βλ. την υπ' αριθμ. 13365/1-10-1990 έκθεση επιδόσεως του Δικαστικού Επιμελητή Πρωτοδικών Χίου Π.Κ.), είναι δε νόμιμη στηριζόμενη στις διατάξεις των άρθρων 5 παρ.1 του Συντάγματος, 13 παρ. 1 του Ν. 344/1976 "περί ληξιαρχικών πράξεων" και 782 παρ. 3 του ΚΠολΔ και πρέπει να εξετασθεί περαιτέρω για να κριθεί αν είναι και ουσιαστικά βάσιμη.

Η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος, που κατοχυρώνει το δικαίωμα του καθενός για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, καθιερώνει εξαίρεση από τη γενική αρχή, σύμφωνα με την οποία το όνομα, ως χαρακτηριστικό στοιχείο της προσωπικότητας πρέπει να διατηρείται σταθερό και αμετάβλητο για χάρη της ίδιας της προσωπικότητας αλλά και της ασφάλειας των συναλλαγών. Από τη διάταξη αυτή συνάγεται ότι το πρόσωπο δικαιούται να ζητήσει τη διόρθωση του κύριου ονόματός του με δικαστική απόφαση, εφόσον αυτό έχει, δικαιολογημένα, μη επιθυμητές συνέπειες για τον κάτοχό του, όπως δεν είναι εύηχο και συνάμα λόγω της συνθέσεώς του μοιάζει με επώνυμο και προκαλεί έτσι σύγχυση σχετικά με το αν είναι όνομα ή επώνυμο του φέροντος αυτό (βλ. Γεωργιάδη – Σταθόπουλο Αστικός Κώδιξ τόμος 1 εκδ. 1978 σελ. 111, Α.Π. 573/1981-ΝοΒ 29.901).

Από την ένορκη κατάθεση της μάρτυρος που εξετάστηκε στο ακροατήριο τα έγγραφα που προσκομίζονται και την όλη διαδικασία αποδεικνύεται ότι η αιτούσα κατά τη βάπτισή της, που έγινε σύμφωνα με τους θείους και ιερούς κανόνες της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στις 25/5/1969, έλαβε το κύριο όνομα "Πέρδικα" (βλ. το υπ' αριθμ. Πρωτ. 1702/1-10-1990 απόσπασμα της ληξιαρχικής πράξεως γεννήσεώς της που έχει εκδώσει η ληξίαρχος του Δήμου Χίου). Επειδή, όμως, το κύριο αυτό όνομα δεν είναι εύηχο και παράλληλα είναι δυνατό από τη χρησιμοποίησή του να δημιουργηθεί σύγχυση στους τρίτους λόγω της ομοιότητάς του με επώνυμο, η αιτούσα χρησιμοποιεί αντ' αυτού ανέκαθεν στις σχέσεις και επαφές της τόσο με το οικογενειακό όσο και με το ευρύτερο κοινωνικό της περιβάλλον το όνομα "Πέγκυ". Συνεπώς, εφόσον συντρέχουν όλες οι νόμιμες προϋποθέσεις και το παραπάνω χρησιμοποιούμενο ως κύριο όνομα δεν αντίκειται στα χρηστά ήθη, η υπό κρίση αίτηση πρέπει να γίνει δεκτή ως βάσιμη και κατ' ουσίαν.

Α.Π. 1522/2000 Τμ. Γ' ⁵⁵

Εισηγητής: Γεώργιος Χριστόφιλος

Απόσπασμα: Ως κριτήριο των χρηστών ηθών χρησιμεύουν οι ιδέες του κατά τη γενική αντίληψη με φρόνηση και χρηστότητα σκεπτόμενου μέσου κοινωνικού ανθρώπου. Η αντίθεση δε στα χρηστά ήθη, που καθιστά άκυρη τη δικαιοπραξία κρίνεται από το περιεχόμενό της εν όψει όχι μεμονωμένως της αιτίας, που εκίνησε τους συμβαλλομένους να τη συνάψουν ή τον σκοπό, στον οποίο αυτοί αποβλέπουν, αλλά του συνόλου των περιστάσεων και των συνθηκών, που τη συνοδεύουν.

Α.Π. 751/1989 Τμ. Α' ⁵⁶

Εισηγητής: Δημήτριος Τζούμας

⁵⁵ Ελληνική Διακαιοσύνη, τόμ. 42, 2001, σελ. 1291-1292

⁵⁶ Ελληνική Διακαιοσύνη, τόμ. 33, 1992, σελ. 136

Απόσπασμα: Ως κριτήριο των «χρηστών ηθών» χρησιμεύει το περί ηθικής συναίσθημα του κατά γενική αντίληψη χρηστού, έμφρονος και υγιώς σκεπτόμενου κοινωνικού ανθρώπου, δια την κρίση δε περί της αντιθέσεως της διατάξεως τελευταίας βουλήσεως προς τα χρηστά ήθη, λαμβάνεται υπ' όψη το περιεχόμενο και τ' αποτελέσματα της διατάξεως, τα κινήσαντα τον διαθέτη αίτια, ο υπ' αυτού επιδιωκόμενος σκοπός και εν γένει το σύνολο των συνοδευουσών τη διάταξη περιστάσεων και συνθηκών.

Α.Π. 2105/1986 Τμ. Α' ⁵⁷

Εισηγητής: Γ. Κασίμης

Απόσπασμα: Ως χρηστά ήθη λογίζονται όχι οι απλές περί ηθικής αντιλήψεις και μάλιστα του δικαστού ή των διαδίκων, αλλά οι κατά το χρόνο καταρτίσεως της δικαιοπραξίας κρατούσες αντιλήψεις του μέσου ανθρώπου, ως μέλους του κοινωνικού συνόλου, περί των ορίων εντός των οποίων πρέπει να περιορίζεται κατά την κατάρτιση της δικαιοπραξίας η δραστηριότητα των δικαιοπρακτούντων, ώστε να θεωρείται σύμφωνη με χρηστή και έμφρονη συναλλακτική συμπεριφορά, κρινόμενες όχι σύμφωνα με τα μεμονωμένα αίτια που οδήγησαν στην κατάρτιση της δικαιοπραξίας ή από τα ελατήρια και γενικότερα στους σκοπούς που υποκίνησαν τους δικαιοπρακτούντες, αλλά από το σύνολο των συνθηκών και περιστάσεων που συνοδεύουν τη δικαιοπραξία.

(Το ίδιο δέχεται και η **1117/1990 Εφετείο Αθηνών**, Ελληνική Δικαιοσύνη, τόμ. 33, 1992, σελ. 349-350)

Α.Π. 826/1989 Τμ. Α' ⁵⁸

Εισηγητής: Κων. Δαφέρμος

Απόσπασμα: Ως κριτήριο των χρηστών ηθών χρησιμεύουν οι ιδέες του μέσης ηθικής κοινωνικού ανθρώπου που σκέπτεται με σωφροσύνη και χρηστότητα.

⁵⁷ Νομικό Βήμα, τόμ. 35, 1987, σελ. 1240-1241

⁵⁸ Ελληνική Δικαιοσύνη, τόμ. 31, 1990, σελ. 1237-1238

(Το ίδιο δέχεται και η **Α.Π. 2/1991 Ολομέλεια**, Ελληνική Δικαιοσύνη, τόμ. 32, 1991, σελ. 747-748)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βεγλερής Φαίδων, «Τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι περιορισμοί τους», ΤοΣ, τόμ. Ε´ (1979) και τόμ. Ζ´ (1981)
- Βενιζέλος-Χρυσόγονος, «Πρακτικά θέματα συνταγματικού δικαίου και συνταγματικών ελευθεριών», Εκδ. Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993
- Γεωργιάδης Απόστολος, «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», 3^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002
- Γεωργόπουλος Κών/νος, «Επίτομο συνταγματικό δίκαιο» 12^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001
- Δαγτόγλου Π. Δ., «Ατομικά δικαιώματα», 2^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005
- Δαγτόγλου Π. Δ., «Κατάχρηση ατομικών δικαιωμάτων», ΝοΒ, τόμ. 38, 1990
- Δαγτόγλου Π. Δ., «Ο κοινωνικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων», Σύμμεικτα προς τιμήν Φαίδωνος Βέγλερη, Εκδ. Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988
- Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Συνταγματικά δικαιώματα» Γενικό μέρος, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005
- Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Κοινωνικός ανθρωπισμός και ανθρώπινα δικαιώματα», 1980
- Καραγιαννοπούλου –Λελούδα Ιωάννα, «Σύγχρονη μορφή των ορίων των ατομικών ελευθεριών», ΤοΣ, 1980, τόμ. ΣΤ´
- Καρακώστας Ιωάννης, «Ερμηνεία, σχόλιο, νομολογία ΑΚ», Νομική Βιβλιοθήκη, 2005
- Μάνεσης Αριστόβουλος, «Συνταγματικά δικαιώματα», Εκδόσεις Οίκος Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1982
- Μπαλής, «Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου», Αφοί Π. Σάκκουλα, 1961
- Παντελής Α., «Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων», Εκδ. Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1984
- Παρασκευάς Ιωάννης, «Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσις», Αθήνα, 1983

- Ράικος Αθανάσιος Γ., «Θεμελιώδη δικαιώματα», 2^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002
- Τούσης Ανδρέας Χρ., «Η έννοια των χρηστών ηθών», ΕΕΝ, τόμ. 23, 1956
- Τσάτσος Δημήτρης Θ., «Θεμελιώδη δικαιώματα» Γενικό μέρος, Εκδ. Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988
- Χρυσόγονος Κώστας, «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», 2^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002

ΛΗΜΜΑΤΑ

Χρηστά ήθη

good morals (boni mores)

Συνταγματικά δικαιώματα

constitutional rights

Οριοθέτηση

definer

Περιορισμός

restriction

Κοινωνική ηθική

social ethics